

Fornleifarannsókn við Þingvallakirkju

Orri Vésteinsson

með viðaukum eftir Magnús Á. Sigurgeirsson, Natöschu Mehler og Timothy Horsley

Fornleifastofnun Íslands

FS104-98122

Reykjavík 1999

© Fornleifastofnun Íslands 1999

Mynd á forsíðu: norskur silfurpeningur fundinn á Þingvöllum, © Þjóðminjasafn Íslands

Efnisyfirlit

1. Inngangur	4
2. Heimildir um Þingvallakirkju	6
3. Uppgröftur norðan við Þingvallakirkju 1999	12
4. Gripir	18
5. Niðurstöður – samantekt	20

Viðaukar:

Magnús Á Sigurgeirsson: Greinargerð um gjóskulög	24
Natascha Mehler: Preliminary Report on the Pottery found at Þingvellir	27
Timothy Horsley	29

Töflur og skrár:

Einingaskrá	45
Harris matrix af einingum í KN	46
Gripaskrá	47
Teikningar	49
Ljósmyndir	50
Heimildir	52

1. Inngangur

Þingvallakirkja sú sem nú stendur er uppi á hraunhól norðan við Þingvallabæ en kirkjugarðurinn er hinsvegar vestan við bæinn. Kirkjan er byggð 1859 en forverar hennar eru taldir hafa staðið á sama stað að minnsta kosti frá því á fyrri hluta 16. aldar. Getum hefur verið leitt að því að upphaflega hafi kirkjan staðið í kirkjugarðinum og Matthías Þórðarson setti fram þá kenningu að á 11. öld hefðu kirkjurnar verið tvær.¹ Önnur hefði verið búandakirkja, einkakirkja Þingvallabóndans, og hefði hún staðið í kirkjugarðinum en hin hefði verið þingmannakirkja sú sem Noregskonungarnir Ólafur Haraldsson og Haraldur harðráði gáfu viði og klukkur til. Matthías stakk upp á því að sú kirkja hefði staðið uppi á hólnum þar sem núverandi kirkja er og að það væri hún sem Hungurvaka segir frá að hafi fokið í óveðri 1118. Ekki sjást nein merki um kirkjustæði í kirkjugarðinum en norðan og austan við kirkjuna uppi á hólnum hefur verið bent á ójöfnur og getum að því leitt að þær væru leifar af eldri kirkjum eða kirkjugarðsvegg.

Árið 1998 hóf Þingvallanefnd undirbúning að fornleifarannsóknum á Þingvöllum og var þá gerð greinargerð um stöðu rannsókna og lagðar fram tillögur um framgang rannsókna.² Í framhaldi ákvað nefndin að láta gera takmarkaða fornleifarannsókn við Þingvallakirkju sem fyrsta skref í átt að umfangsmeiri athugunum. Fornleifastofnun Íslands var falið verkið og var því stjórnað af Orra Vésteinssyni. Markmið rannsóknarinnar voru þessi:

- að leita vísbendinga um forvera núverandi kirkju, hvort þær hafa staðið á nákvæmlega sama stað og hvaða gerðar þær voru.
- að skera úr um hvort kirkja var flutt fyrst á þennan stað á fyrri hluta 16. aldar.
- að athuga hvort ummerki fyndust um að kirkja eða kirkjur hefðu staðið á þessum stað áður, t.d. á 11. öld.
- að kanna ástand jarðvegs, varðveisluskilyrði og útbreiðslu gjóskulaga með tilliti til frekari rannsókna.

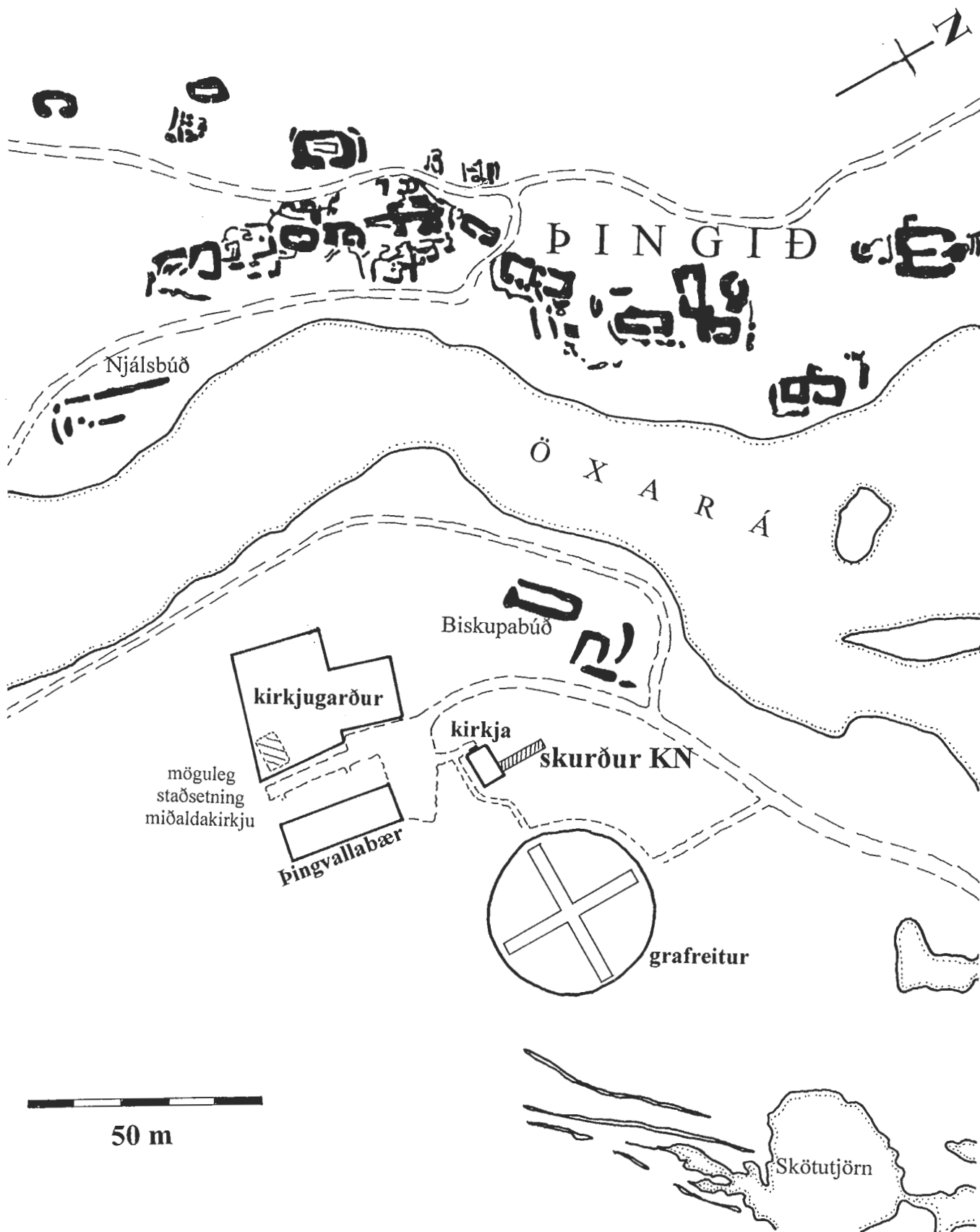
Í þessari skýrslu er greint frá niðurstöðum rannsóknarinnar, gerð grein fyrir þeim grúpum sem fundust, fjallað um ritheimildir um Þingvallakirkju og settar fram tillögur um frekari rannsóknir.

---

¹ Matthías Þórðarson 1945, 263-67.

² Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson 1998.

Þingvellir

Kort 1. Rannsóknarsvæðið 1999. Byggt á teikningu Guðmundar Ólafssonar af Þingvallaminjum.

Rannsóknin var gerð dagana 21.-25. júní og gengið frá uppgraftarsvæði 28. júní. Uppgrefti var stjórnað af Orra Vésteinssyni, en auk hans unnu við gröftinn prófessor Przemek Urbanczyk við háskólann í Varsjá, Magnús Á. Sigurgeirsson jarðfræðingur, Gróa Másdóttir fornleifafræðingur og Jannie Ebsen forvörslunemi. Auk þeirra var Timothy Horsley fornleifafræðingur með í ferð og vann að segul- og viðnámsmælingum í kringum uppgrafarstaðinn. Hildur Gestsdóttir og Helga Soffía Einarsdóttir aðstoðuðu við frágang uppgraftarsvæðis. Jannie Ebsen sá um forvörslu og frágang gripa en Sólveig Heiðberg fornleifafræðingur skráði og gekk frá frumgögnum. Anton Holt, myntsafni Seðlabankans, greindi norskan silfurpening og Halldóra Árnadóttir, Þjóðminjasafni, sá um forvörslu hans. Natascha Mehler fornleifafræðingur greindi leirker sem fundust við rannsóknina. Eru þeim færðar bestu þakkir. Auk þeirra eru þakkir færðar Sigurði Oddssyni framkvæmdastjóra Þingvallanefndar og Guðrúnu Kristinsdóttur og öðrum landvörðum Þingvallabjóðgarðs fyrir margvíslega aðstoð á meðan á uppgrefti stóð.

2. Heimildir um Þingvallakirkju

Samkvæmt Íslendingabók var kristni lögtekin á Alþingi árið 999 eða 1000.³ Elsta heimild um kirkju á Þingvöllum er Hungurvaka sem rituð var á fyrsta áratug 13. aldar. Þar kemur fram að árið 1118 hafi kirkja sú fokið á Þingvöllum er Haraldur harðráði (1047-1066) hafi fengið viðinn til.⁴ Höfundur Hungurvöku hefur a.m.k. verið miðaldra maður er hann reit þessa sögu Skálholtsbiskupa og gæti því hafa hitt menn sem mundu kirkjubrotið 1118. Hungurvaka verður því að teljast áreiðanleg heimild um það atriði og vel má vera að einhver fótur hafi verið fyrir því að Haraldur konungur hafi sent kirkjuviðinn til Íslands. Í Hungurvöku er það orðað svo að Haraldur hafi “fengið viðinn til” og má vera að að baki liggja sögn svipuð þeirri um kirkju þá sem Þorkell Eyjólfsson ætlaði að reisa á Helgafelli en Ólafur konungur helgi á að hafa gefið honum viðinn til hennar.⁵ Að minnsta kosti er ekki augljóst að túlka Hungurvöku sem svo að Þingvallakirkja hafi verið reist á vegum konungs, þó að um margt sé freistandi að líta á hana sem heimild um áhuga Noregskonunga á 11. öld á að efla áhrif sín á Íslandi.

³ ÍF I, 14-17.

⁴ *Biskupasögur* I, 71. Sama sögn er endurtekin í *Kristni sögu*, sama heimild, s. 30.

⁵ ÍF V, 216.

Í yngri heimildum en Hungurvöku fær Þingvallakirkja nokkuð lengri försögu. Í Ólafs sögu helga eftir Styrmi ábóta frá um 1220 er sagt um dýrlinginn að hann hafi látið “kirkiu gera a Íslandi a Þinguelli þar sem nu er honum helgud kirkia.”⁶ Snorri Sturluson skrifaði aðra Ólafs sögu, byggða á sögu Styrmis og þrjónaði aðeins við söguna um Þingvallakirkju: “Óláfr konungr hafði sent til Íslands kirkjuvið, ok var sú kirkja gor á Þingvelli, þar er alþingi er. Hann sendi með klukku mikla, þá er enn er þar.”⁷ Hér mætti geta þess til að þegar Þingvallakirkja var vígð Ólafi konungi, sem varla hefur gerst fyrr en á seinni hluta 12. aldar, hafi verið búin til helgisögn þess efnis að dýrlingurinn hafi sjálfur gefið kirkjuvið og klukku til fyrstu kirkjunnar þar, og hefur ekki þurft að búa hana til úr engu, aðeins hnika til um einn konung. Uppruni klukku þeirrar sem í Þingvallakirkju var hélt þó áfram að vefjast fyrir sagnariturum og seinna í Heimskringlu, í sögu Haralds harðráða, segir Snorri sjálfur: “Haraldr konungr sendi klukku þangat [til Íslands] til kirkju þeirrar, er enn helgi Óláfr konungr hafði sendan viðinn til ok sett er á Þingvelli.”⁸ Hér er helst að halda að misvísandi sögur hafi verið á kreiki, ekki aðeins um hvor konunganna sendi viðinn heldur einnig um klukku þá sem verið hefur í kirkjunni á árunum 1220-30 þegar allar þessar sögur eru ritaðar. Besta tilraun til heildarsamræmis er síðan að finna í sögu Magnúsar góða og Haraldar harðráða í Flateyjarbók og Morkinskinnu, einnig frá um 1220: “Haralldr konungr sende vt til Íslands klucku til kirkiu þeirrar er hinn heilage Olafur konungr sende uidin til og adra kluckuna. og su kirkia var sett aa þinguelle þar sem alþinge er sett.”⁹ Hér fá báðir konungarnir nokkuð hlutverk, Ólafur helgi kirkjuviðinn og klukku en Haraldur harðráði aðra klukku, og má sjá á þessu að í Þingvallakirkju hafa verið tvær klukkur á 13. öld, hvorug nýtilkomin.

Þó Þingvallakirkju og kirkjugarðs sé getið á nokkrum stöðum í Íslendingasögum, verður lítið af þeim frásögnum ráðið um gerð kirkjunnar eða staðsetningu. Ljóst er að þingmenn hafa að jafnaði gengið til aftansöngs í Þingvallakirkju,¹⁰ að stétt hefur verið sunnan við kirkjuna og að þar hafa menn gjarna staðið á mannfundum.¹¹ Í Grágás og Njáls sögu er kirkjugarðurinn á

---

⁶ Flateyjarbók III, 247.

⁷ ÍF XXVII, 214. sbr. Ólafs saga konungs hin mesta - *Den store saga om Olav den Hellige*, 325.

⁸ ÍF XXVIII, 119. Sbr. Nóregs konunga tal, Fagrskinna, ÍF XXIX, 261. Sneglu Halla þáttur, *Flateyjarbók* III, 415.

⁹ *Flateyjarbók* III, 344. Sbr. *Morkinskinna*, 170.

¹⁰ ÍF VII, 344-45; ÍF X, 38-42.

¹¹ ÍF X, 38, 41.

Þingvöllum kallaður ‘búandakirkjugarður’.¹² Matthías Þórðarson reyndi að leggja merkingu í þessi brot og lagði til að á 11. öld hefðu verið tvær kirkjur á Þingvöllum, ein “búandakirkja” og önnur “þingmannakirkja” (nýyrði Matthíasar). Matthíasi fannst ófært að þingmenn hefðu þurft að troðast inni kirkju Þingvallabónða, sem hann sá fyrir sér sem litla einkakapellu sem hefði verið reist skömmu eftir kristnitöku og þessvegna hefði verið mikil þörf á nýrri kirkju sem Ólafur helgi hefði gefið þjóðinni og hefði hún þjónað þingheimi til 1118 er hana braut í ofsaveðri. Síðan þá hefði aðeins verið búandakirkja á Þingvöllum. Matthías taldi sig meira að segja geta stungið upp á hvar “þingmannakirkjan” hefði verið: á hólnum þar sem núverandi kirkja er. Sú tilgáta byggði mest á því að stétt sú sem talað er um sunnan undir kirkjunni í Ljósvefninga sögu fannst honum ómögulega geta verið í kirkjugarðinum þar sem “búandakirkjan” hefur jafnan verið og fannst honum það eiga betur við uppi á hólnum. Að öllu leyti er þessi hugarsmíð Matthíasar byggð á litlum rökum. Það er til dæmis einmitt líklegt að hellustétt hafi verið meðfram kirkjunni í kirkjugarðinum en þar er deiglent og því þörf á grjótlögn til að koma í veg fyrir að svað myndaðist við mikla umferð. Hugtakið “búandakirkjugarður” má skýra með því að kirkjugarðurinn á Þingvöllum hafi á 11.-12. öld verið einkakirkjugarður, að þar hafi aðeins heimilismenn Þingvallabónða átt rétt á legi, en fyrir aðkomumenn sem dóu um þingtímann hafi þurft að finna leg annarsstaðar. Slíkar takmarkanir voru algengar á 12. og jafnvel 13. öld eins og fjölmargir máldagar sýna, og hurfu ekki fyrir en sóknaskipulagið var orðið fast í sessi í lok 13. aldar.¹³ Eina heimildin sem Matthías hafði að styðjast við var sögn sú er Páll Vídalín skráði í lok 17. aldar að kirkjan hafi í fornöld staðið á hraunhólum norðan við bæinn þar sem Þingvallakirkja er nú. Hvaða fótur sem er fyrir þeirri sögu þá þýðir hún ekki að kirkjurnar hafi nokkur tíma verið tvær.

Einfaldast er að gera ráð fyrir að ein kirkja hafi verið reist á Þingvöllum á 11. öld og telja má allgóða vissu fyrir því að sú fyrsta kirkja eða arftaki hennar hafi fokið í óveðri 1118. Sennilegt er að einhver fótur sé fyrir sögnum um gjafir annaðhvort Ólafs helga eða Haralds harðráða til Þingvallakirkju en ólíklegt er að úr því fáiist skorið í hverju sú gjöf fólst.

Um staðsetningu þessarar fyrstu kirkju er heldur ekkert vitað en mestar líkur eru á að kirkja sú er Alexíus Pálsson vígðist til í byrjun 16. aldar hafi staðið mjög

---

¹² Njáls saga, 123. kap. *Grágás* 1a, 21.

lengi á sama stað, hugsanlega allt frá byrjun 11. aldar. Sú kirkja mun hafa staðið í kirkjugarði þeim sem enn er á árbakkanum vestan við bæinn. Ekki er vitað hvar í honum nákvæmlega, né hvort garðurinn hefur færst eitthvað til á umliðnum öldum, sem alls ekki er ólíklegt. Elstu kirkjuleifanna gæti því verið að leita í miðjum kirkjugarðinum sem nú er, og er þá tæplega mikið eftir af þeim, því grafir hafa verið teknar þar um aldabil og var garðurinn talinn útgrafinn um síðustu aldamót. Hafi kirkjugarðurinn verið færður til, t.d. fjær árbakkanum þá gæti kirkjuleifanna verið að leita vestan við núverandi kirkjugarðsvegg.

Páll Vídalín segir frá því í skýringum yfir fornyrði Jónsbókar að Alexíus Pálsson hafi, sennilega í kringum 1520, fært kirkjuna úr kirkjugarðinum og upp á hólinn þar sem hún hefur staðið síðan, norðan við bæinn, vegna vatnsuppgangs í kirkjugarðinum. Páll bætir því við að kirkjan hafi í fornöld staðið á hólnum þangað sem kirkjan var færð á 16. öld.¹⁴

Máldagar og vísitásiur Þingvallakirkju gefa engar vísbendingar um staðsetningu kirkjunnar en elsta lýsing hennar er í máldaga Brynjólfs biskups frá 1644. Þá hefur kirkjan verið nýlega uppbyggð og er henni lýst svo:

kyrkian i sialffre sier væn og algilld. Mattar vider / aff eik. v. staffgölff. bunden jnnan Med eikarbóndum / og sud Med vænum grenebordum. þiliadur koren / heffur þetta Allt S. Eingelbrigt tillagt og byggia läted / gamaltt Alltare og Predikunar Stoll. Standþil fyr / er kyrckiu. kuenn sæte i kyrckiu er smijda heffur lat / ed S. Eingelbrigt hurd aa järnum lagde annad / til S. Eingelbrigt jnnlæst vænne læsingu Med hespu.¹⁵

Séra Engilbrigt Nikulásson var prestur á Þingvöllum 1617-1668 og hefur sennilega reist þessa nýju kirkju um 1640. Næst er til afhending Þingvallastaðar frá 1678 og er þessari sömu kirkju þá lýst svo:

kyrkian so standande med 5 stafg- / olfum, alþiliud fyrer framann og bakþil j kornum sumu / lósnu yfer sialfu alltarenu. Alltare Predikunarstoll / halfþil mille kors og kyrckiu, dyraummbuningur fyrer / framan þilid med snickverke ad ofanverdu, kuenn / sæte j kyrkiune fast, Sud A allre kyrkiune med sex / sperrumm, hurd A järnum med litlum koparhrýng og / godre skrä, husid sterkt og stædelegt ad vidum og veggjum / utan huad vidvijkur funumm wnderstock sunnannframm. / Grindin sialf ad nedanverdu vtlendsk af eik.¹⁶

Næst var kirkja og staður afhent 1703 og er kirkjan þá talin vera í hálfu sjötta stafgólfi

---

¹³ Sbr. Orri Vésteinsson 1996, 1998.

¹⁴ Páll Vídalín 1854, 17.

¹⁵ Vísitásiubók Brynjólfs Sveinssonar, 75-76.

alpiliud utar / i gegn, með standþile og biorþile bak og býrer kýrkiu; / becker födrader bæde i kör og framkýrkiu; kvenn- / sæte, alltarj velsæmelegt með gradu j predikunarstóll /mäladur halþpil ä mille kors og kýrkiu með pilar- / um ofanslär; hurd ä Jarnum með skra likle og / vænum koparhring með fæti [!] sem gefed hefur lög- / madurinn Monsr Sigurdur Biorsson Vindskeid er býr- / er framan kirkiuna: Hüsed vel stædelegt bædj ad vegg- / ium og vidum, býrer utan eina fiól i südinni ad / sunnan verdu i fremsta stafgolfe, hvad erfingjar / Sal Sr Arna lofa ad endurbæta ädur en kyrkian / afhendt er; glerglugge yfer predikunarstöl, annar / litilfiorlegur yfer alltarj og litel brik sem gefed hef / ur Sal M. Þordur.¹⁷

Svo virðist sem eitthvað hafi kirkjunni verið breytt og hún þrýdd, m.a. með glerrúðum en þó virðist þetta vera í grundvallaratriðum sama húsið og lýst er 1644 og 1678. 1726 er kirkjan enn með sama móti en er þá talin “ad widum æred gomul, fuen og hláleg, býrer utan weggena, sem eru af griote nylega reparerader”¹⁸ Þetta er í fyrsta skipti sem getið er um grjóttveggi um Þingvallakirkju en ekki er þó annað að sjá en að kirkja sú sem sr. Engilbrikt reisti um 1640 hafi verið með hlífðarveggjum úr torfi og grjóti að norðan og sunnan.

Sr. Markús Snæbjörnsson reisti nýja kirkju á Þingvöllum um 1740. Hann tók við staðnum 1739 en í vísitasíu frá 1746 er kirkjan sögð “i 6 stafgolfum under Süd, alpiliud um hverfis i Chör og framkirkiu til beggia hlida. ... Þetta Guds hus, ad veggium og vidum athugad er ad óllu leite vænt og vel á sig komed nilega uppbyggt og endurbætt af hingad til verande Bene ficiario Sra Marcuse Snæbiornssyne.”¹⁹ Þessu til staðfestingar má nefna að Jón Ólafsson frá Grunnavík skýrir frá því að Markús hafi fundið í veggjarundirstöðum kirkjunnar, þá er hann byggði hana upp, annan þeirra steina með alinmáli sem voru í kirkjukömpunum og komið honum þannig fyrir í öðrum kirkjuveggnum að hann sæist,²⁰ og má af því ráða að hann hafi byggt kirkjuna algerlega frá grunni. Þó fjöldi stafgólfa sé ekki áreiðanleg vísbending um stærð húsa þá má vera að þetta hús hafi verið ívið stærra en kirkja séra Engilbrikts frá um 1640.

Nákvæmari lýsing á kirkju sr. Markúsar er til frá 1750:

kyrkian j siälfre sier, er j 6 stafgolfum, öll under Sud, alpiliud til beggia hlida, Slagþil uppj giegn bæde býrer framann og ad körbake listad, með födrudum vindskeidum yfir. Upp af alltarinu er glerglugge með 9 rudum, annar

¹⁶ Vísitasíubók Þórðar Þorlákssonar, 115r-115v.

¹⁷ Vísitasíubók Jóns Vídalíns, 128r-129r.

¹⁸ Vísitasíubók Jóns Árnasonar, 564-66.

¹⁹ Kirkjustóll Þingvallakirkju 1746-1840, 1-3.

²⁰ sbr. KK I, 145.

aframmstafni með 6, becker hálffódrader j kórnum með brikum að framann, kórdir eru með stöfum, under stock og pilárum upp yfer, þil [?] under þverslæ að nordan ... j framkyrkiune er langbeckur sunnanverdu, hurd ä járnum með Skrä og vænum likle ... kyrkiann er vel standandi að veggjum og vidum.²¹

Ekki er getið um breytingar á þessari kirkju fyrr en um 1770 en 1772 hafði norðurveggur hennar verið hlaðinn upp en um það hafði verið kvartað þegar 1755 að hann væri lélegur og hefur eftir þessu að dæma ekki verið mikið vandað til verks við byggingu þessarar kirkju. 1776 er þess getið að langþiljur séu farnar að gisna og eina vanti og 1779 segir prófastur að kirkjan sé farin að ganga á torfveggina og þurfi viðréttingu og 1783 er svo komið að prófastur telur í vísitasíu að kirkjan þurfi við fyrstu hentugleika að reparerast. Það varð þó ekki fyrr en sumarið 1790 að sr. Páll Þorláksson lét byggja nýja kirkju á Þingvöllum.

Sú kirkja virðist hafa verið jafnstór forvera sínum, 6 stafgólf, og mjög lík að öllu leyti enda voru víðir gömlu kirkjunnar endurnýttir að verulegum hluta í hinu nýja húsi. Samkvæmt mælingu frá 1845 var þetta hús 12x5 álnir að stærð eða 7,5x3,1 m, jafnlöng en heldur mjórri en kirkja sú er reist var 1859 og enn stendur.

Í vísitasíum frá 19. öld er öðru hverju getið um galla og viðgerðir á kirkjunni. 1803 er þilja þegar fallin úr framkirkjunni að sunnan og önnur farin að gallast af fúa en 1808 hafði verið gert við þær. 1818 er farið að votta fyrir vatnsgangi á þilsperrur kórsins að innan og 1822 er kominn torfgafl á kirkjuna að austan, en fram að því hafði verið timburþil fyrir kórnum. 1828 kemur fram að kórinn taki upp tvö af sex stafgólfum kirkjunnar en 1836 er “kirkiuhusid ... nu somasamlega uppbyggt af nyu aukid að þilium, gólfe og Málverke.” Næstu ár á eftir er kirkjan talin vel á sig komin en 1844 er “kyrkiueggurinn nyrdri ... faren að klofna sudurveggurinn er heldur ecki fri að bungu ut um midiuna.” 1852 hefur gólfid í kórnum verið endurbætt en veggirnir eru enn bilaðir og þakið einnig farið að verða hrörlegt. Næstu ár á eftir virðist hægt og sígandi síga á ógæfuhliðina og aukast og ágjörast gallarnir ár frá ári allt til 1859 að sr. Símon Beck lætur smíða kirkju þá sem enn stendur á Þingvallastað.²²

²¹ Kirkjustóll Þingvallakirkju 1746-1840, 16-18.

²² Kirkjustóll Þingvallakirkju 1746-1840; Kirkjubók Þingvallakirkju 1829-1959.

Mynd 1. Við lok uppgrftar við Þingvallakirkju 1999. Til vinstri er Timothy Horsley við viðnámsmælingar en í skurðinum eru Przemek Urbanczyk (t.v.) og Magnús Á. Sigurgeirsson (t.h.)

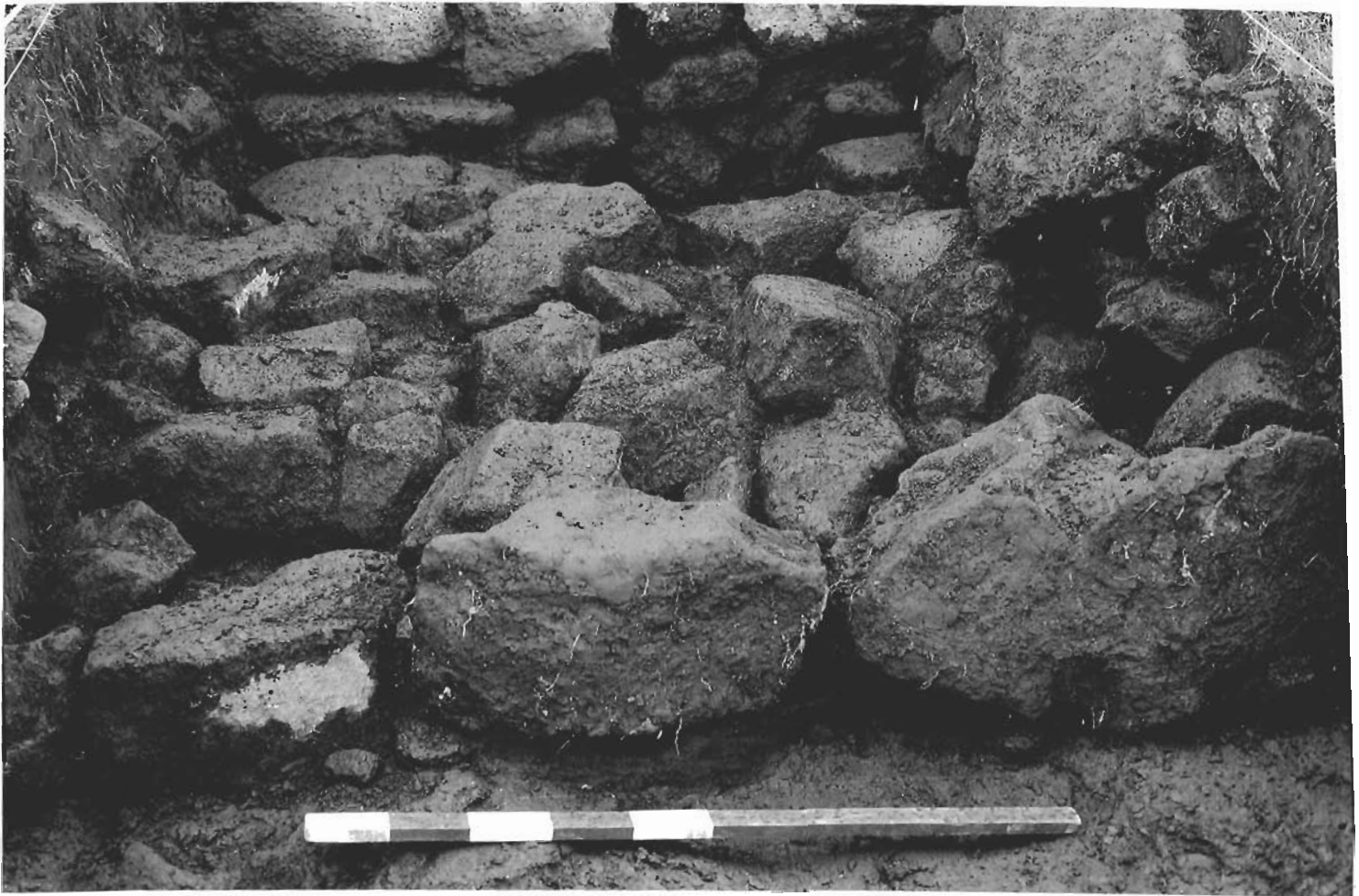
3. Uppgröftur norðan við Þingvallakirkju 1999

Kirkja sú sem nú stendur á hólnum norðan við Þingvallabæ er á grunni hlöðnum úr hraungrýti, 7,80 m löng frá austri til vesturs og 5 m breið frá norðri til suðurs. Norðan við hana er slétt flöt og norðan við hana, um 12 m frá kirkjunni er hraunhóll sem að mestu er gróinn. Austan við kirkjuna er einnig slétt flöt út að þjóðargrafreit sem hlaðinn hefur verið upp efst í Þingvallatúni. Á þessari flöt er aflöng þúfnaröð frá austri til vesturs norðan við kirkjuna sem síðan beygir til suðurs austan við hana. Hleðslugrjót kom í ljós er grafið var fyrir ljóskastara í þúfnaröðina norðan við kirkjuna fyrir nokkrum árum.

Þar sem markmið rannsóknarinnar var að kanna bæði kirkjustæðið sjálft og aðrar mögulegar byggingar í grenndinni var uppgraftarsvæðinu valinn staður norðan

við kirkjuna og var skurðurinn hafður 10 m langur út frá kirkjunni og 2 m breiður. Vesturhlið hans var 4,77 m frá norðvesturhorni kirkjunnar og austurhliðin tæpan metra frá norðausturhorni hennar. Uppgraftarsvæðið er í gögnum um rannsóknina kallað KN til aðgreiningar frá öðrum rannsóknarsvæðum á Þingvöllum. Staðbundið hnitakerfi var sett upp og miðað út frá kirkjunni. Vesturhlið skurðarins var x 510 og austurhlið x 512 en norðurhlið kirkjunnar var y 500 og norðurendi skurðarins y 510. Áður en uppgröftur hófst var uppgraftarsvæðið segulmælt. Hæðir voru miðaðar við norðvesturhorn á hellu framan við kirkjudyrr, og var hæð hennar ákveðin 107,80 m yfir sjávarmáli.

Undir grasrótinni (C1) var komið niður á hreyft moldarlag með talsverðu af torfleifum og lítilsháttar smiti af viðarkoli (C2). Næst kirkjunni voru þrjár raðir af lausu hraungrýti (C3) svo að segja í grasrótinni en efni líkt C2 var samanvið það. Ein röðin var þétt upp við kirkjuna, önnur um 1 m norðan við hana og voru það mest fremur litlir steinar sem lögðust upp að allmiklu bjargi, um 1,2 m löngu og a.m.k. 40 sm breiðu sem var í vesturbrún skurðarins. Þriðja steinaröðin var svo um tvo metra frá kirkjuhliðinni. Steinarnir gætu allir verið úr hleðslum og tengjast örugglega viðgerðum á kirkjugrunninum en jafnvel þó þeir væru í röðum voru þær of óreglulegar til að geta verið eldri undirstöður. Steinarnir sem næst voru kirkjuveggnum voru yfir niðurgrefti (C12) sem náði niður með undirstöðum núverandi kirkju og er sá gröftur greinilega frá 20. öld því í fyllingunni C11 voru ýmsir gripir sem greinilega eru nýlegir. Undir neðsta steininn í undirstöðunum hefur verið stungið planku sem var í góðu ástandi og bendir það til að undirstöður kirkjunnar hafi verið endurhlaðnar, alveg niður á klöppina sem undir er, einhverntíma á 20. öld. Ekki verður þó fullyrt að þetta eigi við um undirstöðurnar í heild sinni, heldur aðeins þennan stað við norðausturhorn kirkjunnar. Undir steinahrúgunum C3 var miklu skipulegri hleðsla, C7. Þessi hleðsla er á 40-60 sm dýpi og nær 2,2 m norður fyrir núverandi kirkjugrunn, en hefur verið raskað til að koma honum fyrir. Í norðurkanti hleðslunnar eru stórir reglulegir hraunsteinar með slétta hlið til norðurs, en sunnan við kantinn eru steinarnir minni, en snúa sléttum hliðum upp að mestu. Svo virðist sem að einhverju leyti hafi verið rótað við þessum steinum, sennilega þegar yngri grjóttveggir voru rifnir. Ofan á þessum steinum var þunnt lag af litlum steinvölum og grófum jarðvegi sem sennilega er kominn úr árfarvegi. Hleðslan er svotil beint ofan á klöpp, aðeins 1-3 sm af torfblandaðri mold (C10) voru undir steinum sumstaðar. Þessi hleðsla er svo regluleg og slétt að ofan að hún hlýtur að

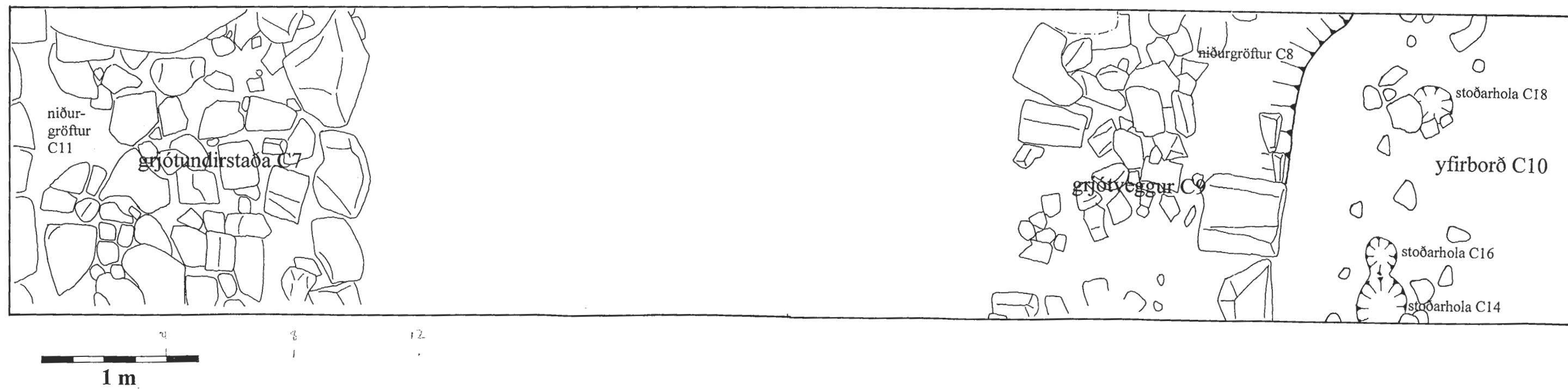
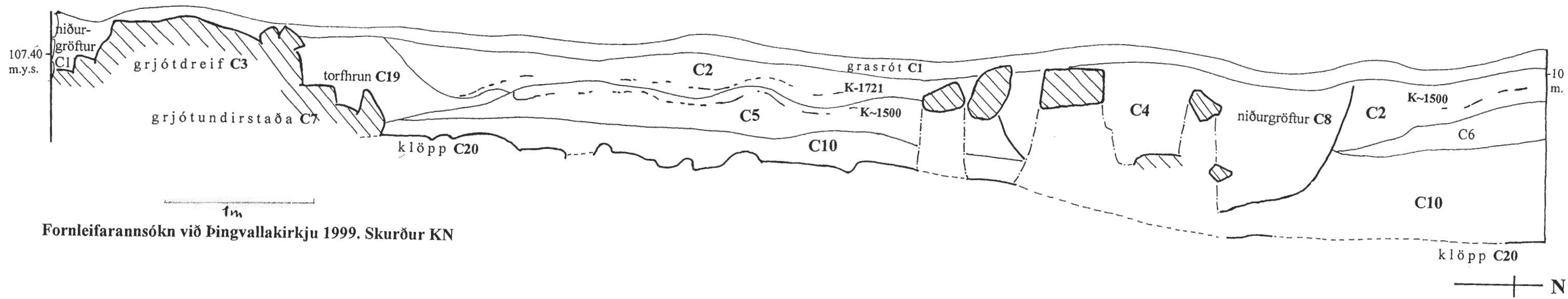

Mynd 2. Grjótundirstaðan C7 úr norðri.

vera leifar af undirstöðu undir timburkirkju frekar en grunnur undan torfvegg. Til þess bendir einnig að talsvert af gripum fannst á milli steinanna, sem auðskýrt er ef þeir hafa verið undir timburgólfi en væri sérkennilegra ef þeir hefðu verið neðst í vegg. Torfsneplar voru samanvið grjóthrúgurnar í C3, ofan á C7 og einnig í geira meira en 1 m út frá veggnum (C19), eins og torfhleðsla hafi sigið út. Þetta var þó aðeins torfblönduð mold, og virðist frekar geta verið strengur sem lagður hefur verið á milli raða í grjótvegg fremur en heill torfveggur.

Grafið hefur verið niður fyrir grjótundirstöðunni C7 skömmu eftir að gjóskulag úr Kötlugosi frá um 1500 féll en síðar hefur verið reistur veggur með torfi í sem hefur náð að hrynja áður en gjóska úr Kötlugosi frá 1721 féll á Þingvöllum.

Næst norðan við norðurkantinn á C7 voru engar mannvirkjaleifar en hinsvegar hreyfður jarðvegur alveg niður á klöpp á 70-80 sm dýpi. Efst undir grasrótinni var C2 sem áður var minnst á, dökkbrún lítið hreyfð gróðurmold. Neðst í því lagi var

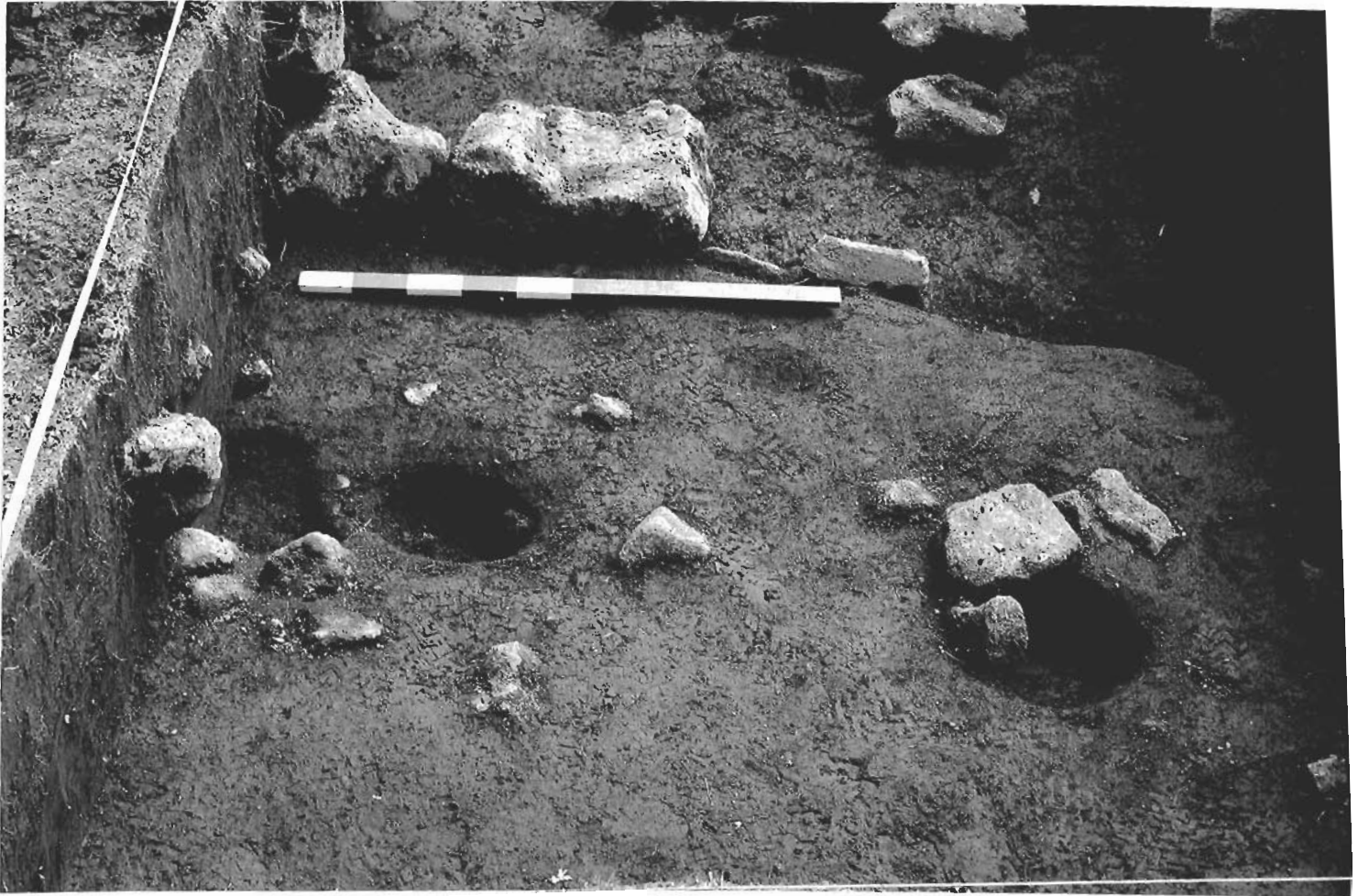
Mynd 3. Leifar grjótveggjar C9. Niðurgrofturinn C8 sést til hægri. Tekið úr austri.

Kötlugjóskan frá 1721. Rétt þar undir var meira hreyft og grófara lag, **C5**, gráleitara með gul- og rauðleitum torfskellum og meira af viðarkoli. Kötlugjóskan frá um 1500 var ofarlega í þessu lagi sem er sýnilega eldra en grjótundirstaðan **C7**. Undir þessu lagi var annað hreyft lag, **C10**. Það var brúnt eins og **C2** en ljósara og með meira af torfsneplum en lítið af öðrum aðskotaefnum, aðeins var vottur af viðarkoli og rotnuðum dýrabeinum. Í þessu lagi miðju sást miðaldalagið frá 1226 á einum stað. Undir því, um 4 m frá kirkjuvegg fannst silfurpeningur frá 11. öld (ÞVR99-050).

C10 var beint ofaná hraunklöpp (**C20**) allsstaðar í skurðinum og var óhreyfða mold hvergi að finna nema í skorningum í klöppinni. Þar var hún mjög fín og ljósrauðleit.

Um 5 m frá kirkjuvegg kom í ljós steinadreif (**C4**) sem náði norðureftir skurðinum og var efst í allmiklum niðurgrefti sem lá þvert yfir skurðinn á milli 6,5 og 8,5 m frá kirkjuvegg. Í botninum á þessum niðurgrefti (**C8**) var tvöföld grjóthleðsla, **C9**, sem greinilega er leifar af allstæðilegum vegg þó hann hafi orðið fyrir miklu

Mynd 4. Stoðarholur í búð, innbrún á grjótvegg C9 sést við stikuna sem er 1 m á lengd. Tekið úr norðri.

hnjaski. Þessi veggur hefur verið 1,9 m breiður með stórum steinum í köntum en minna steinahröngli í fyllingu sem hefur verið 0,8- 1 m breið. Veggurinn C9 hefur verið reistur á miðöldum því að C10 leggst upp að honum að norðan og Kötlujóska frá um 1500 er yfir C6 sem er aftur yfir C10. Miðað við hæð miðaldalagsins frá 1226 yfir klöpp þá er C9 hinsvegar yngri en það, en sambandið á milli er þó ekki skýrt. Niðurgröfturinn C8 er yngri en Kötlujóska frá 1721 og svo virðist sem hann hafi verið grafinn til að taka grjót úr veggnum C9 löngu eftir að byggingin sem hann á við lagðist af. Ekkert eiginlegt gólfslag var í sambandi við grjótvegginn C9 en norðan við hann var sérstakt lag, C6. Það er undir K-1500 en sem vestan við C8 telst vera í C2, því C5 er ekki greinanlegt þar. C6 er grábrúnt líkt og C5 en með mun minna af torfi og í því var talsvert af morknum beinum. Það virðist hafa hlaðist upp innan í tóft en er eins og C5 að mestu fokmold. Undir C6 var yfirborð C10 nokkuð slétt – mest um

6 sm hæðarmunur á þeim tæpu 4 m² sem voru í skurðinum norðan við C9. Á C10 voru nokkrir litlir steinar sem lágu flestir í óreglulegri röð frá austri til vesturs um 50 sm frá innbrún veggjar og í sömu röð voru þrjár stoðarholur. Holur þessar, C14, C16 og C18 voru einu afgerandi vísbendingarnar um að C9 væri veggur í húsi eða búð. Holurnar voru líkar að stærð: 28x22 sm (C14), 18x18 sm (C16) og 20x20 sm (C18) og dýpt: 10 sm (C14), 16 sm (C16) og 14 sm (C18). Tæpir 80 sm eru á milli C18 og C16, en C16 og C14 renna hinsvegar saman, svo nálægt eru þær hvor annari og gæti þar verið um að ræða far eftir stoð sem sett hefur verið á ný. Fyllingin í holunum var mýkri, dekkri og sendnari en C10 og en ekki eins gráleit og C6. Fyllingin í holunum þremur (C13, C15 og C17) var eins að öðru leyti en því að í C13 (fyllingin í C14) voru smábrot af hraungrýti sem virtist vera eldsprungið.

Eins og í suðurhluta skurðarins var C10 elsta lagið og var það lítillega hreyft alveg niður á klöppina (C20) en heldur dýpra var niður á hana nyrst í skurðinum en sunnantil.

4. Gripir

137 gripir komu í ljós við rannsóknina og voru þeir skráðir á 55 númer. Langflestir komu í ljós syðst í skurðinum, undir kirkjuveggnum og var mest um járnnapla af ýmsum gerðum og í ýmiskonar ástandi. Langyngstu gripirnir voru í fyllingu C11 í skurði C12, sem grafinn hefur meðfram kirkjuundirstöðunum á 20. öld. Þar á meðal voru vélsmiðaðir naglar, rúðubrot, bakalítstykki og bútur af kíttri sem verið hefur meðfram rúðu í kirkjunni. Í fyllingunni voru þó einnig gripir sem sýnilega eru mun eldri, sumir naglanna eru handsmiðaðir og bronsnaglinn 99-024 og glerbrotin 99-025 geta tæplega verið frá 20. öld. Þessum eldri gripum hefur verið rótað upp við uppgröftinn og þeir síðan lent niðri í fyllingunni aftur. Almennt verður lítið sagt um gripina sem upp komu næst kirkjunni í C2, C3 og C7 – þeir eru flestir af gerðum sem geta komið fyrir á hvaða öld Íslandssögunnar sem er. Innanum eru þó nokkur glerbrot sem geta verið gömul – frá 17.-19. aldar (t.d. 99-006, 019, 020) og leirkersbrot sem eru mun eldri.

5 leirkersbrot fundust við uppgröftinn og eru fjögur þeirra úr sama ílátinu. Natascha Mehler hefur greint brotin og telur hún að þau fjögur sem koma úr sama ílátinu (99-005, 047, 051, 052) séu frá 12. öld eða eldri og eru þau því meðal elstu

slíkra brota sem fundist hafa á Íslandi. Fimmta brotið (99-016) er einnig með elstu leirkersbrotum á Ísland, frá 13. öld samvæmt greiningu Mehlers. Þessar niðurstöður koma nokkuð á óvart því engir aðrir gripir sem klárlega geta talist frá miðöldum fundust við uppgröftinn næst kirkjunni og kirkjugrunnurinn **C7** er frá því eftir 1500. Eitt af brotunum (99-047) fannst í grunninum **C7** en öll hin voru í **C2**, sem er lag sem myndast hefur á 17. öld og síðar. Brotin sem koma úr sama ílátinu voru ekki öll á sama stað, eitt (99-005) var í miðjum skurði í **C2**, milli 5 og 6 m norðan við kirkjuna, tvö þeirra (99-051 og 052) voru í **C2** rétt norðan við norðurbrún kirkjugrunnsins, rétt hjá brotinu 99-016, en 99-047 var eins og áður sagði inn á milli steina í grunninum **C7**.

Þessi dreifing brotanna bendir til að þau hafi lent þar sem þau fundust löngu eftir að gripirnir brotnuðu og brotunum var hent. Gripirnir geta hafa brotnað á hámiðöldum, lent í öskuhaugi, húsvegg eða grafist á víðavangi og síðan rótast til við byggingu kirkjunnar laust eftir 1500 og lent í undirstöðum hennar og síðar jafnvel færst til aftur við rask í kringum kirkjuna. Annar möguleiki er að brotin séu úr kirkjugripum sem hafi fylgt Þingvallakirkju öldum saman og ekki brotnað fyrr en eftir að hún var flutt upp á hólinn norðan við bæinn. Á móti því mælir að í kirkjugripaskrám Þingvallakirkju frá 1397 og 1570 eru engir gripir taldir sem líklegt má telja að verið hafi úr leir.

Norðan við kirkjugrunninn **C7** var miklu minna um gripi. Í yngsta laginu þar, **C4**, var aðeins einn hlutur, bronsþynna 99-002, sem vel getur verið eldri en niðurgröfturinn **C8**. Í **C2** norðan við kirkjugrunninn voru nokkrir járnútar og –naglar (99-007, 026, 027), eitt glerbrot eldra en 1721 (99-006), áður nefnt leirkersbrot 99-005, og flintusteinn (99-004). Í **C5**, safnlagi undir **C2**, sem hlaðist hefur upp á seinni hluta miðalda voru nokkrir járnútar og –naglar (99-010, 011, 012), lítil bronskúla (99-009) og allgóður bronshnappur (99-013) sem líklega hefur verið skraut á reiðtygi.

Í **C6**, safnlagi innan úr búðinni nyrst í skurðinum, voru járnútar og –naglar (99-027, 030) og allnokkrar hrossatennur í molum (99-028, 029). Í **C10** innan úr búðinni komu aðeins hrossatennur (99-043) og voru þær efst í laginu, sem hefur verið yfirborð búðarinnar.

Neðst í **C10**, skammt sunnan við búðina, fannst síðan heillegur silfurpeningur (99-050). Anton Holt hefur greint peninginn og kom í ljós að um er “að ræða norskan pening af svokallaðri nafnlausri gerð (norska: anonym typ) frá tímabilinu um

Mynd 5. Norskur silfurpeningur frá 11. öld fundinn á Þingvöllum. Mynd: Þjóðminjasafn Íslands.

1065-80. Hann er af gerð sem slegin var á Norðurlöndum á þessum árum, þ.e.a.s. eftirlíking penings frá Aðalráði II eða Knúti ríka sem slegnir voru á Englandi á tímabilinu um þúsund (997-1003).²³ Nákvæmlega eins peningur, þ.e. peningur sem sleginn var með sama móti, hefur ekki fundist áður, eftir því sem næst verður komist. Peningar af sömu gerð hafa heldur ekki fundist fyrr á Íslandi og aðeins einn norskur peningur frá 11. öld hefur fundist áður, á Bessastöðum 1996. Ekkert bendir til annars en að peningnum hafi verið glutrað niður á víðvangi í kringum 1100.

5. Niðurstöður - samantekt

Niðurstöður fornleifarannsóknar við Þingvallakirkju eru allskýrar og talsvert meiri en búist var við.

Kirkjugrunnur hefur verið reistur uppi á hólnum þar sem kirkjan stendur nú laust eftir 1500. Grafið hefur verið niður á fast og a.m.k. einfalt lag af hraungrýti lagt á klöppina. Þó það sé ekki ótvírætt virðist sem þessi fyrsta kirkja á þessum stað hafi verið úr tré eingöngu, og hefur hún þá annaðhvort verið heldur stærri en núverandi kirkja eða staðið sjónarmun norðar. Fullvíst má telja að þessi grunnur sé af kirkjunni sem Páll Vídalín segir að Alexíus Pálsson hafi byggt í byrjun 16. aldar. Sú kirkja

²³ Anton Holt 2000.

hefur staðið í rúma öld eftir því sem næst verður komist en ný kirkja var byggð á Þingvöllum um 1640. Hún var 5 stafgólf að lengd en hálfu stafgólfi var seinna bætt við hana. Um 1740 var enn byggð ný kirkja og var sú í 6 stafgólfum en í stað hennar var byggð kirkja sumarið 1790 sem var 7,5x3,1 m að stærð. Grjótveggir voru utanmeð norður og suðurveggjum kirknanna sem byggðar voru 1740 og 1790, og sennilega einnig þeirrar sem reist var um 1640. Austurvegg úr grjóti var ekki bætt við fyrr en 1822. Þegar núverandi kirkja var byggð 1859, var hún höfð jafnlöng forvera sínum en mun breiðari eða 5 m.

Grjótveggirnir utanmeð kirkjunum frá 1640, 1740 og 1790 hafa verið reistir ofan á undirstöðunum frá byrjun 16. aldar en mjög lítið er nú eftir af þeim, og hefur mestallt grjótið sennilega verið fjarlæggt við byggingu núverandi kirkju 1859. Sáralítið torf hefur verið í þessum veggjum, sennilega aðeins nokkur lög af streng á milli steinaraðanna.

Engar vísbendingar fundust um eldri kirkjubyggingar á hólnum og verður því að vísa á bug hugmynd Matthíasar Þórðarsonar um að þar hafi staðið “þingmannakirkja” á 11. öld. Eina sem mögulega gæti bent til eldri mannvirkja á þessum stað eru leirkersbrotin frá 12. og 13. öld, en þau gætu einsvel hafa orpist jörðu á víðavangi. Þau eru auk þess ekki vísbending um kirkju heldur minna þau frekar á nálægð bæjarhólsins skammt sunnan við núverandi kirkjustæði.

Gerðar voru tilraunir með viðnámsmælingar í kirkjugarðinum vestan við Þingvallabæ í von um að finna merki um eldri kirkjubyggingar þar. Engin skýr merki fundust en í suðausturhorni garðsins var hátt viðnám á reglulegu svæði, um 7x3 m, sem snýr austur-vestur. Þetta er enganveginn óbyggjandi vísbending um staðsetningu eldri Þingvallakirkna og er alls ekki útilokað að hátt viðnám á þessum stað bendi til ójafna í hraunklökkinni undir eða til bygginga frá bænum.

Leifar af þingbúð fundust um 6 m norðan við núverandi kirkju. Það hefur verið allstór bygging, með miklum veggjum úr grjóti með moldarfyllingu. Í henni var ekkert gólflag en stoðarholur sýna að um byggingu er að ræða. Að svo stöddu verður lítið sagt um stærð þessarar búðar, en hún hefur verið meira en 2 m breið, sennilega um 3 m, að innanmáli og gæti hafa verið allt upp í 10 m löng ef marka má af þúfum á yfirborði. Búðin var löngu aflögð þegar kirkjan var byggð laust eftir 1500, en hefur verið byggð eftir 1100 því hún er yngri en lagið sem peningurinn frá 1065-80 fannst í. Miðað við afstöðu við miðaldalagið frá 1226 virðist búðin vera yngri en það, en ekki var hægt að sýna fram á samband milli gjóskunnar og búðarleifanna.

Einna mesta athygli vakti við uppgröftinn að allur jarðvegur í skurðinum, alveg niður á klöpp var hreyfður af mannavöldum. Stór hluti af uppsöfnun jarðvegs á þessum stað er að sönnu af völdum áfoks, en ljóst er að jarðvegurinn ofan á klöppinni hefur verið færður þangað af mönnum. Þegar menn komu að Þingvöllum á 9. eða 10. öld hefur svæðið sem nú er Þingvallatún því aðeins verið lítt gróið hraun eins og enn er allsstaðar í kringum túnið, berar klappir með gróðri í sprungum og skorningum þar sem jarðvegur hafði náð að myndast. Þeir sem fyrstir reistu sér bú á Þingvöllum hafa því orðið að búa sér til tún, með því að færa jarðveg á klappirnar í kringum bæinn og rækta á honum gras.

Þessi niðurstaða varpar nýju ljósi á forsögu Þingvalla. Eins og örnefnið sjálft bendir hún til að þinghald á völlum sé eldra en búskapur þar. Býlið hefur ekki verið stofnað fyrr en eftir að þinghald var orðið fast í sessi og orðið nógu mikilvægt til að það hafi svarað fyrirhöfn að reisa bú á svo rýru landi sem Þingvallahraun er. Fyrsti bóndinn hefur því fyrst og fremst verið að sækjast eftir pólitískum áhrifum með því að reisa bústað á Þingvöllum, og má vel vera að sú bústofnun hafi verið að undirlagi höfðingja annarsstaðar sem vildu auka ítök sín á þinginu. Ljóst er að þessi túngerð hefur verið hafinn þegar einhver óheppinn þingmaður týndi smápeningi á hólnum um 1100, en hversu löngu á undan er ekki hægt að segja að svo stöddu.

Skýr ummerki um gjóskulög úr Kötlugosum frá um 1500 og 1721 sáust í uppgræftinum og einnig slitrus úr svokölluðu miðaldalagi frá 1226. Landnámslag frá 871±2, Kötulag frá um 920 og Eldgjárgjóska frá 934 sáust ekki enda hefur jarðvegur ekki verið kominn á klappirnar svo snemma. Þessi gjóskulög öll gefa góða von um að rannsóknir á Þingvöllum í framtíðinni getir orðið árangursríkar.

Varðveisla lífrænna leifa var afar léleg á uppgræftarsvæðinu, sáralítið var um viðarleifar nema í grasrót og **C11** sem er frá 20. öld og beinleifar voru allar mjög morknar, aðeins hrossatennur náðust upp og voru þær þó í molum. Léleg varðveisla lífrænna leifa rýrir heldur gildi frekari rannsókna á Þingvöllum, en þó má minna á að varðveisluskilyrði í jarðvegi geta verið önnur á bökkum Öxarár en uppi á hraunhólunum og má vel vera að betri varðveisla sé þar sem jarðvegur er blautari.

Uppgröfturinn 1999 sýndi að ekki er eftir miklu að slægjast með frekari uppgræfti við kirkjuna. Hægt væri að grafa fram grjóttundirstöðuna til að sjá hvernig hún stendur af sér miðaðvið núverandi kirkju og gæti það varpað ljósi á stærð kirkju Alexíusar Pálssonar frá byrjun 16. aldar og mögulega á stærð og afstöðu yngri kirkna.

Eins væri hægt að grafa fram búðina sem sást í skurðendanum en upp úr því krafsi hefðist ekki mikið annað en upplýsingar um stærð hennar.

Silfurpeningurinn og leirkersbrotin eru sjaldgæfir fundir og sýna þeir glöggst hver sérstakur staður Þingvellir er. Þó þar hafi nálega engar skipulegar fornleifarannsóknir farið fram fyrr en 1999 þá hafa fundist þar margir merkir gripir, m.a. Tá-bagall í Úrnes stíl frá 11. öld og enskur silfurpeningur frá 1016-35.²⁴ Ljóst er að verði af frekari rannsóknum á Þingvöllum munu margir merkir gripir koma í ljós.

Rannsóknin 1999 var árangursrík að því leyti að hægt var að svara aðalspurningum sem lagt var upp með: Kirkja hefur ekki staðið á hólnum norðan við bæinn fyrr en laust eftir 1500. Rannsókn á eldri kirkjum verður því aðeins gerð með því að grafa í kirkjugarðinum – en til þess kemur varla af augljósum ástæðum. Þó væri vert að beina því til sóknarprests að leifa fornleifafræðingi að fylgjast með þegar grafir eru teknar í garðinum.

Á meðan að kirkjugarðurinn á Þingvöllum er vígður – og 70 ár þar eftir - er ekki raunhæft að gera ráð fyrir að fornleifarannsóknir geti varpað frekari ljósi á sögu Þingvallakirkju.

Önnur verkefni eru hinsvegar brýn og má þar einkum nefna nauðsyn þess að

- gera nákvæmar yfirborðsmælingar á Þinginu til að afmarka minjasvæðið
- gera fornleifaskráningu fyrir jörðina Þingvelli og þjóðgarðinn
- rannsaka búðir og aðrar minjar sem liggja undir spjöllum af Öxará og Þingvallavatni
- rannsaka hvort minjar leinast undir sverði á Völlum efri og neðri

---

²⁴ Kristján Eldjárn 1971; Matthías Þórðarson 1945, 113-14, 173.

Magnús Á Sigurgeirsson:

Greinargerð um gjóskulög

Greinargerðin byggir á athugunum á tímabilinu 22. – 25. Júní 1999. Gjóskulög voru skoðuð í bökkum skurðar, tíu metra löngum og tveggja metra breiðum, sem grafinn var til norðurs út frá norðurvegg Þingvallakirkju. Gjóskulög hafa áður verið skoðuð í nágrenni Þingvallavatns (Hafliðason o.fl. 1992, Magnús Á. Sigurgeirsson 1992, Sæmundsson 1992) og í borkjörnum úr botni vatnsins (Hafliðason o.fl. 1992). Helstu gjóskulög sem greinst hafa á Þingvallasvæðinu, frá því eftir landnám, eru:

1. Landnámslag (LNL): Lag þetta er tvíliitt á Suðvesturlandi og tiltölulega auðrekjanlegt í jarðvegssniðum. Það er talið hafa myndast árið 871 ± 2 ár e.Kr (Grönvold o.fl. 1995).
2. Katla~920. Aldur lagsins er reiknaður út m.t.t. þykknunarhraða sets á botni Þingvallavatns.
3. Eldgjá-934.
4. Miðaldalag. Miðaldalagið hefur verið rakið frá upptökum og er þykkt þess í Þingvallasveit um 0,2 cm (Magnús Á. Sigurgeirsson 1995). Gjóskulagið myndaðist í neðansjávargosi, sennilega árið 1226, undan Reykjanesi.
5. Katla~1500. Eitt helsta leiðarlag í Þingvallasveit og nágrenni.
6. Katla-1721. Sést víða í jarðvegi á Þingvallasvæðinu.
7. Katla-1918.

Vottur af gjóskulögum Hekla-1510 og Hekla-1693 hefur greinst í botnseti Þingvallavatns.

Gjóskulög við Þingvallakirkju

Í vesturprófil skurðarins komu fram þrjú dökk gjóskulög (sjá meðfylgjandi snið). Smásjárskoðun bendir til að tvö efstu lögin séu komin frá Kötlu. Neðsta lagið er Miðaldalagið. Um 30 cm eru niður á efsta lagið og má því telja nánast útilokað um K-1918 geti verið að ræða. Líklegast er að tvö efstu lögin séu K-1721 og K~1500. Á milli laganna er þunn gjóskudreif sem gæti samsvarað H-1693. Flekkir af Miðaldalaginu sást í fleti innan við einn metra frá grjóthleðslunni í suðurenda skurðarins, um 10 cm ofan klappar. Undir

Miðaldalaginu er mannvistarlag, ljósleitt kolablandið moldarlag, niður á klöppina sem bendir til að á þeim tíma er mannvist hófst á Þingvöllum hafi klapparkollar við núverandi kirkjustæði verið berir.

Aldur undirstöðu/kirkju

Í suðurenda skurðarins var grjóthleðsla sem verið hefur undirstaða fyrir eina af fyrri Þingvallakirkjum. Í vesturprófilnum má sjá að grafið hefur verið niður fyrir undirstöðuhleðslunni. Neðsta steinaröðin situr á um 10 cm þykku jarðvegslagi. Kötulögin tvö gáfu möguleika á að finna út aldur mannvirkisins (kirkjunnar) sem hvíldi á undirstöðunni á sínum tíma. Þegar undirstaðan var byggð hefur verið grafið fyrir henni og m.a. stungið í gegnum næstefsta gjóskulagið, K~1500, en ekki K-1721. Torf úr vegg sem síðar hefur verið hlaðinn ofaná grjóthleðslunni hefur síðan hrunið smám saman niður með undirstöðunni. Torfhrunið hefur átt sér stað áður en gjóskulagið K-1721 féll. Út frá afstöðu gjóskulaganna til torfsins má draga þá ályktun að umrædd kirkja hafir verið reist á öndverðri 16. öld og aflagst á 17. öld, vel fyrir 1721.

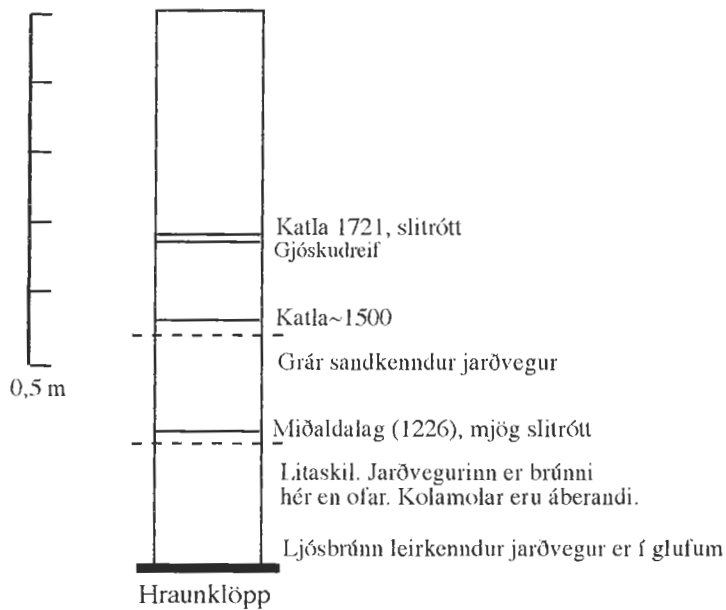
Aldur Búðartóftar

Afstaða mannvistarlaga til gjóskulagsins K~1500 bendir til að búðin hafi verið reist áður en gjóskulagið féll. Annað gjóskulag er ekki sjáanlegt við tóftina og verður því ekki með neinni vissu sagt hvenær hún lagðist af. Svo virðist sem grjót hafi verið numið úr tóftinni á síðari öldum, sennilega 18. eða 19. öld.

Þingvellir, Árnessýslu

Mælt 24. júní 1999

Snið í skurði N-við Þingvallakirkju
Hnit 510/504,5

Natascha Mehler:

Preliminary Report on the Pottery found at Þingvellir

Five fragments of pottery have been found at the excavation at Þingvellir.

Unfortunately the sherds are very fragmented and only limited information can therefore be obtained from them. Four of the sherds seem to belong to the same vessel, most likely that of a jar (99-005; 99-047; 99-051; 99-052). The origin of that vessel is unclear, but it seems to have been produced around the 12th century. Similar sherds have not been found in Iceland yet. Sherd 99-016 belongs to a jug made in East England, its fabric resembles that of the Grimston-ware and can be dated to the time around the 13th century. Similar sherds have been found at Gásir, Stóraborg, Stöng²⁵ and Bessastaðir²⁶. The sherds excavated at Þingvellir belong to the oldest pottery fragments found in Iceland so far.

ÞVR 99-005

Body sherd, jar, wheel-turned, inner surface missing. Outer surface red-orange, dark grey coar. Medium fine fabric, inclusions containing quartz. No glaze.

Thickness 0,2 cm.

Origin:

Date: 12th century or older.

ÞVR 99-016

Body sherd, jug, wheel turned, inner surface partly missing. Dark grey fabric, medium fine. Olive-green glaze with a small brown stripe on the outer surface.

Thickness 0,3 cm.

Origin: East England, maybe Grimston.

Date: 13th century.

ÞVR 99-047

Body sherd, jar, wheel-turned. Medium fine fabric containing quartz inclusions, dark grey, outer surface red-orange. No glaze.

---

²⁵ Sveinbjarnardóttir 1996, 96.

Thickness 0,5 cm.

Origin:

Date: 12th century or older.

PVR 99-051

Base/body sherd, jar, wheel-turned. Finger imprint on the under side of the base, break to the body. Dark grey fabric, medium fine, quartz inclusions. Outer surface buff to red-orange, no glaze.

Thickness: 0,7 cm body; 0,4 cm base.

Origin:

Date: 12th century or older.

PVR 99-052

Tiny fragment of a body sherd, jar, wheel-turned, inner surface missing. Dark grey fabric, medium fine, quartz inclusions. Red-orange at the outer surface, no glaze.

Thickness: 0,3 cm.

Origin:

Date: 12th century or older.

---

²⁶ Mehler 2000 (in prep.).

Timothy John Horseley

Þingvellir results

(5. kafli MA ritgerðar TJH: *A preliminary assessment of the use of routine geophysical techniques for the location, characterisation and interpretation of buried archaeology in Iceland*, Univ. of Bradford 1999)

5.1.1 Introduction

“Þingvellir is the national shrine of Iceland, its most historic site, and one of its most beautiful places” (Stenström, 1999). Ancient information about Þingvellir and Þingvallavatn is provided by the history of settlement in Iceland, the establishment of the Althing (the parliament) by 930AD, and the introduction of Christianity in 1000AD (Jonásson, 1992).

Geophysical surveys at Þingvellir coincided with a small excavation undertaken by the FSÍ within the area immediately to the north of the present church, providing an opportunity to compare results.

5.1.2 Location

Þingvellir lies 50km to the east of Reykjavík, (Figure 5.1), where the Öxará river flows into Lake Þingvallavatn, (64 degrees 17' N; 21 degrees 05' W), and at an altitude of 120m above sea level.

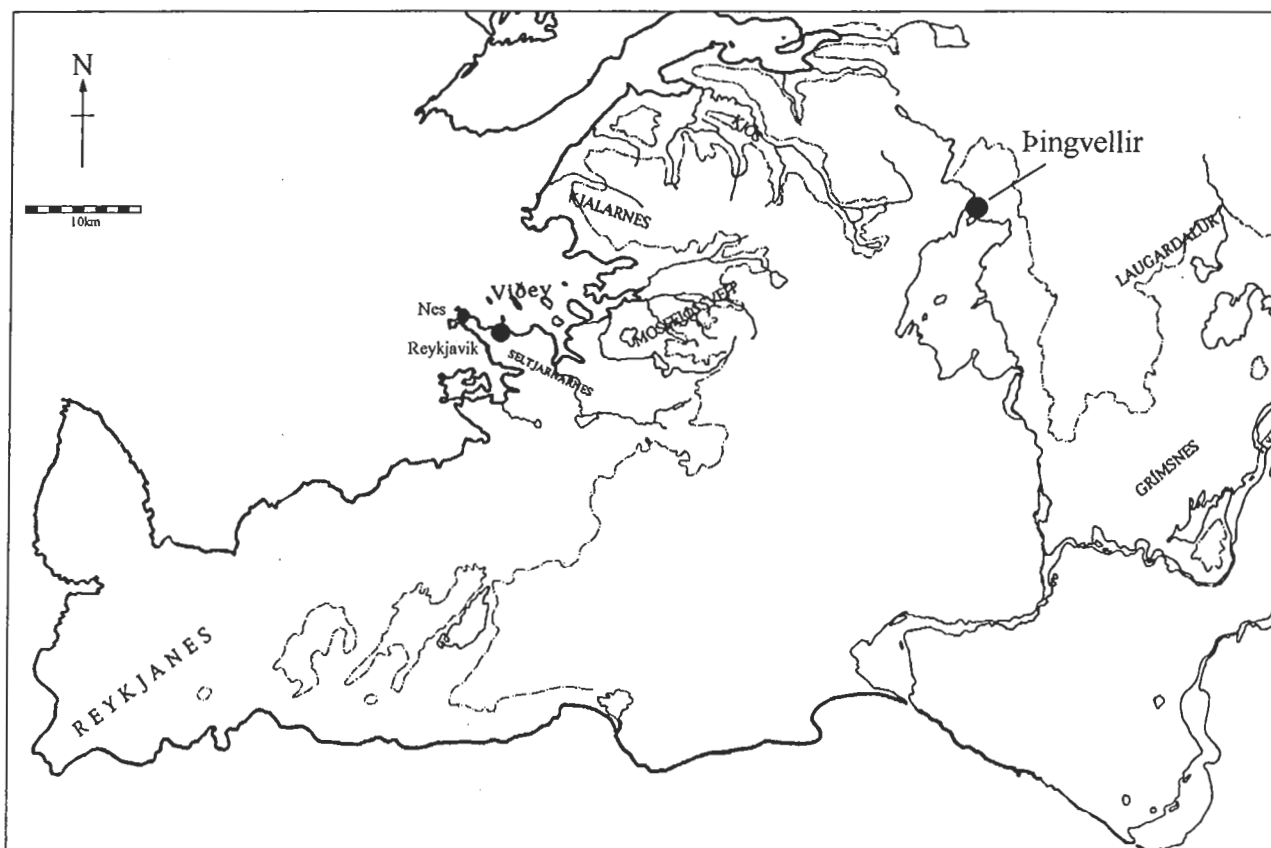

FIGURE 5.1: Location map of Þingvellir (After Vésteinsson, 1996). See also Fig. 3.5.

5.1.3 Pedology, geology and geomorphology

The region around Lake Þingvallavatn has been extensively studied with regards its geology and limnology (Saemundsson, 1992), since the lake originated within the area of subsidence between the diverging plates on the Mid-Atlantic Ridge. Saemundsson states that the Þingvellir lava is most likely Eldborgir lava (a post-glacial basalt) (*Ibid.* 1992; Stenstrom, 1999). Other loose deposits of post-glacial age in the Þingvellir area will include stream deposits from the Öxará river, in addition to windblown sand and dust; the soil in the area is generally very sandy. Saemundsson notes that south of the Þingvallavatn area there is a marked change in colour above the Landnám tephra layer indicating a higher content of aeolian, coarse-grained sediment, probably derived from local soil erosion of the mountain areas after destruction of their shrub vegetation (*Ibid.* 1992). According to Stenstrom, (1999), the soil at Þingvellir is a well-drained shallow Andisol (volcanic soil), and of relatively neutral pH.

The 1999 excavation trench revealed that the soil extends a depth of about 1.3m, although this is clearly not representative of the whole site. The area of the cemetery, situated on a slope, can be seen to have been built up by over 1m to produce a level surface.

5.1.4 Land use

Geophysical surveys were undertaken on grassed land either side of a service road to the farmhouse, land managed by the Þingvellir National Park, (Þingvellir Þjodgardur, 801 Selfoss, ICELAND). Part of the survey included an area within the still active cemetery.

5.1.5 Known remains and previous work

For attending the Althing, the *goðar* (*chieftains*) were obliged to build *búðir*, (*booths*), at the site, shelters finished to varying standards (Þorsteinsson 1987, 17, 32). Booths were not solely for housing: the assembly was also a market place requiring craftsmen's booths, ale-booths and cooking booths (*Ibid.* 1987, 32). Traces of many of these booths are still visible as low earthworks on either side of the Öxará river.

At the Assembly of 1000AD, Christianity was accepted (*Ibid.* 1987, 49). A church was built from timber given by the Norwegian king Ólafur Haraldsson, and apart from the church at As (Neðri Ás), the Þingvellir church was the first to be formally consecrated in Iceland, probably between 1015 and 1021 (*Ibid.* 1987, 53). The present church was consecrated in 1859.

Prior to 1999, no detailed archaeological evaluation had been undertaken at Þingvellir. In 1880, Sigurður Vigfússon undertook some excavation at Bishop's Booth although it is not entirely clear what he dug. He may have emptied out the soil inside the building and around the walls on the outside, uncovering stones in the outer wall-face all around the ruin (Vigfússon, 1880). Línuhönnun undertook a radar survey at Þingvellir to demonstrate the potential of the equipment by locating structures that were suspected to be there but the exact location of which was uncertain. The results have not been verified, but are interpreted as detecting a booth-like structure outside the main booth-complex (Línuhönnun, 1993).

5.2 BISHOP'S BOOTH RESULTS

FIGURE 5.2: General view south over Bishop's Booth (area between the flag pole and river) and church (photo: author)

5.2.1 Bishop's Booth and area north of the Church

Within the area where geophysical surveys were undertaken are the remains of the *Biskupabúð* ("Bishop's Booth"), north-west of the present church. Believed to date to the pre-1262 period, this is the largest ruin at Þingvellir measuring 32.4m x 7.5m (Þorsteinsson 1987, 32). As stated above, these remains were examined in 1880.

5.2.2 Surface evidence

The ground to the north of the church contains a number of thufur, in addition to being quite undulating, and as a result is difficult to clearly make out any regularity.

The Bishop's Booth is today marked only by four mounds, which presumably stood at the ends of two booth structures.

One grid is adjacent to the present church, and there may be interference due to iron in the structure. A floodlight in this grid with an underground electric cable will be additional sources of modern disturbance.

5.2.3 Survey area

A grid of 20m squares was established to encompass the area to the north of the present church and the remains of the Bishop's Booth (Fig. 5.3).

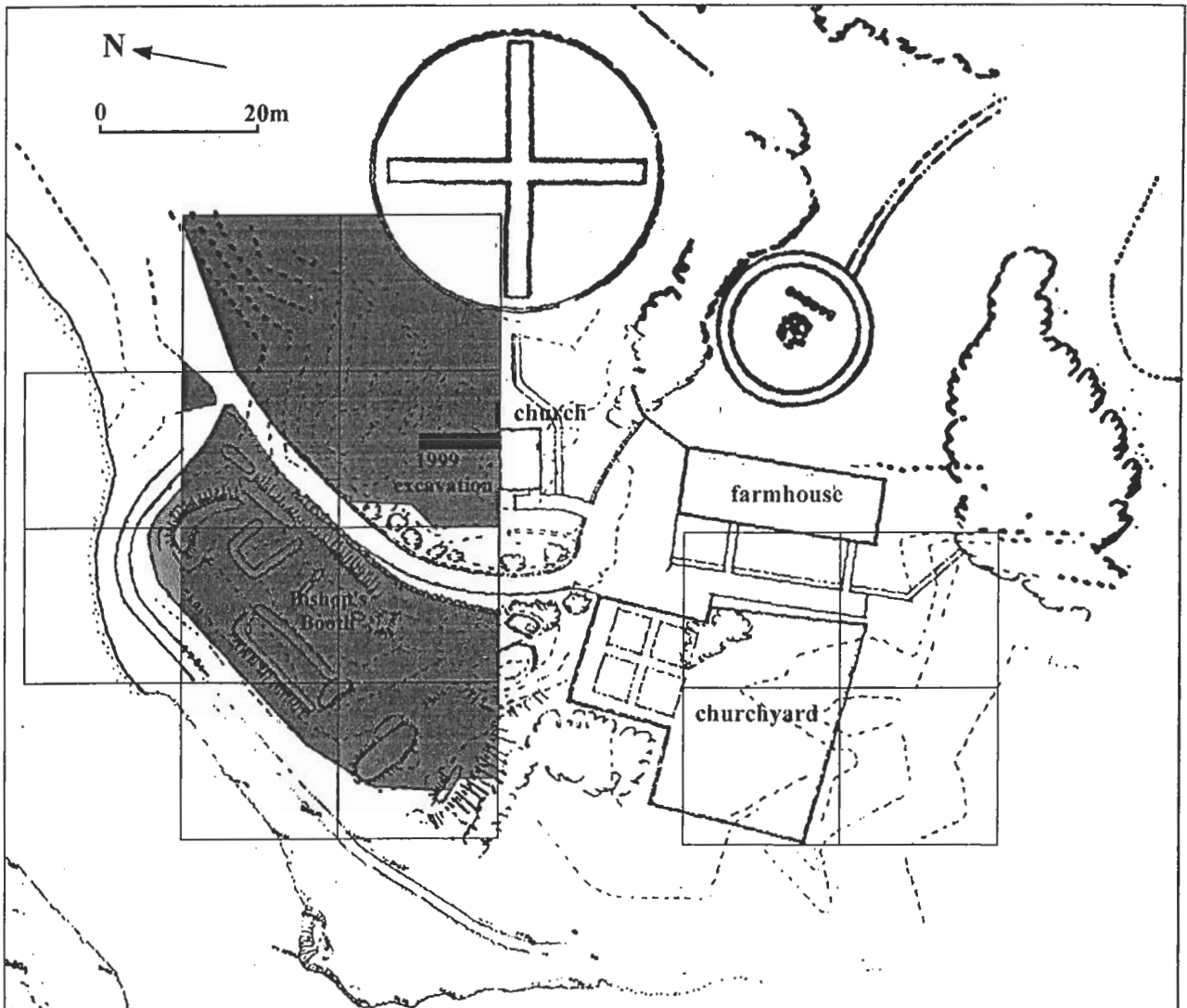

FIGURE 5.3: Location of survey grid at Þingvellir. Shaded area indicates the Bishop's Booth survey area. (Redrawn from Þjóðgarðurinn og Umverhi, 1993).

5.2.4 Magnetometer results

The results of the fluxgate gradiometer survey may be seen in Figures 5.4 and 5.5.

It was possible to conduct the gradiometer survey in advance of the excavation, and thereby include it in the survey area for comparison with excavation evidence.

Some slight staggering is visible in the raw data, particularly around the earthworks. Most of it can be removed with the 'destaggering' function in Geoplot, but not all since the effect is local to the banks within the survey area (Fig. 5.4b).

The raw data reveals that the fluxgate gradiometer survey has detected a number of very intense anomalies ($> \pm 200\text{nT}$), which can only be geological in origin. These are circular in shape, positive or negative, and have no surface expression.

The whole survey area is magnetically noisy, but two regions of small-scale magnetic noise have stand out: one to the north of the church in the area covered by thufur, and another in the area of the Bishop's Booth. It is unclear whether this effect is archaeological or natural in origin.

A number of linear anomalies of archaeological interest have been detected in the area of the Bishop's Booth, coinciding with the positions of walls. However, these may be the responses to the excavation trenches of last century, rather than to the booth remains themselves.

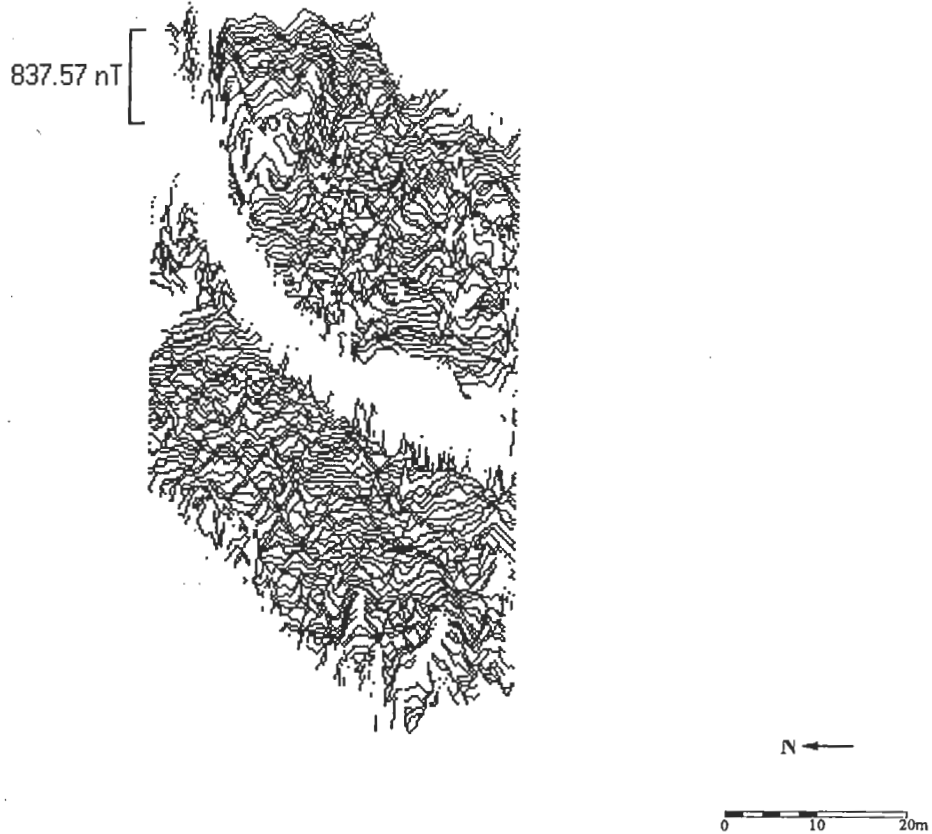
As at Neðri Ás, there is a level of striping in the data, probably caused by walking zig-zag. Setting up the instrument at Þingvellir proved difficult: it was not easy to find a magnetically quiet area where fine-scale balancing could be undertaken. However, the instrument was balanced to within $\pm 0.3\text{nT}$ before each grid was surveyed, and therefore it is not thought that these stripes were caused by poor setting-up.

In this survey, some of the staggering and striping defects were seen in the data after downloading in the field, but the effect was attributed to the intense geological anomalies causing a slight delay in the ability of the sample trigger to record a high measurement. This effect has been noticed elsewhere by the author when the magnetometer is close to ferrous disturbance such as fences, but has never been studied. The gradiometer survey therefore continued in the zig-zag fashion at Þingvellir and subsequent sites.

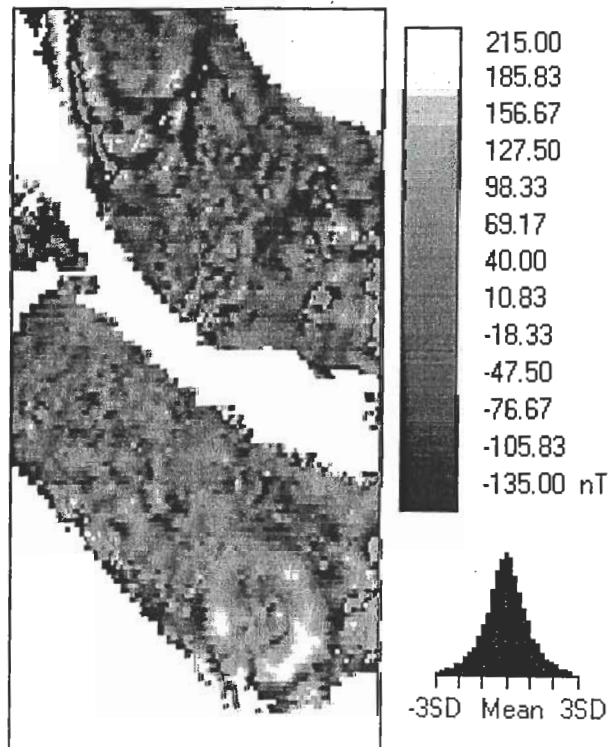
Geophysical Surveys at Þingvellir, June 1999.

Figure 5.4: Bishop's Booth - fluxgate gradiometer survey.

a) traceplot of raw data

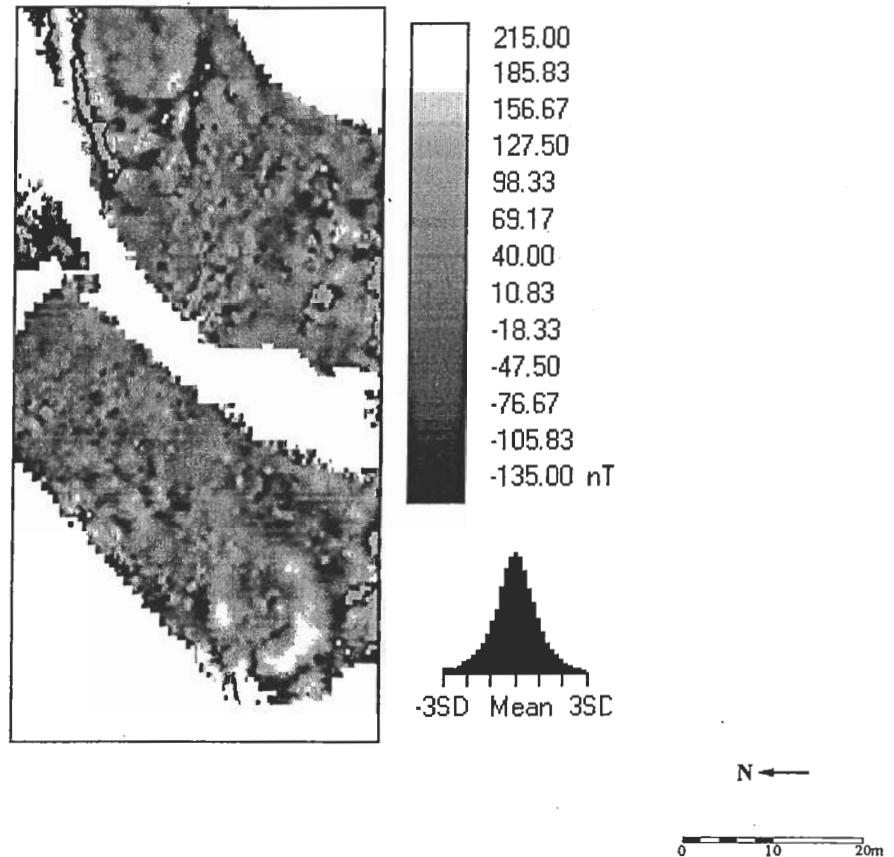
b) greyscale of raw data (after destaggering)

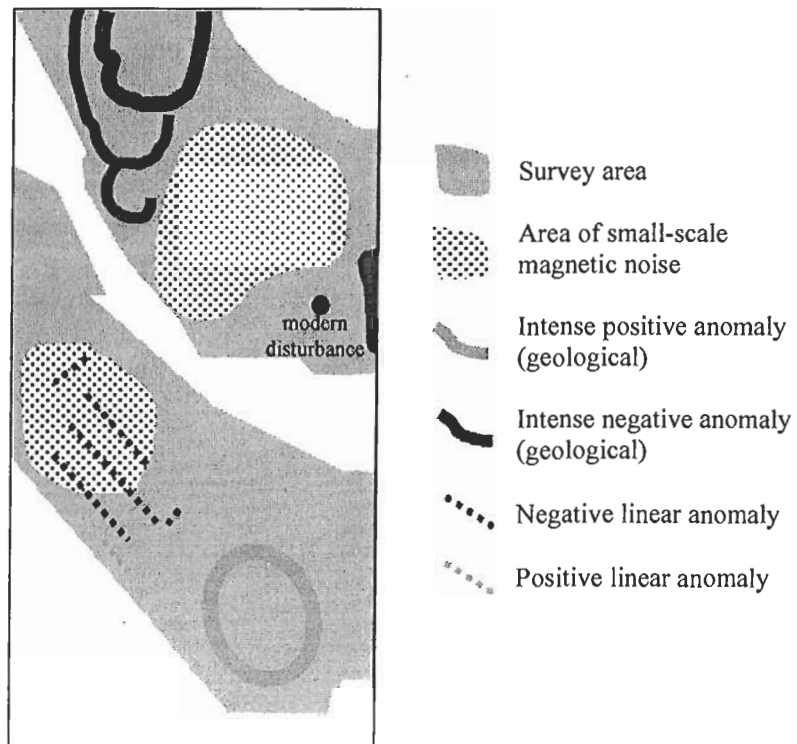
Geophysical Surveys at Þingvellir, June 1999.

Figure 5.5: Bishop's Booth - fluxgate gradiometer survey.

a) greyscale of interpolated and low-pass (Gaussian) filtered data

b) interpretation

5.2.4 Earth resistance results

The earth resistance survey was undertaken during the 1999 excavation, and as a result it was not possible to survey this area or the area of the adjacent spoil heap.

The results (Figs. 5.6-5.7) reveal a significant variation in the level of noise between grids. The cause of this is not entirely clear, but it is interesting to note that these noisier grids were surveyed during wet weather.

In an attempt to extract some information from these grids, the data was first edge-matched, despiked and clipped to between 300 and 650 Ω (Fig. 5.6b). Anomalies are visible, particularly in the region of the Bishop's Booth where high resistance anomalies coincide with some of the extant banks. In between two of these are a collection of negative linear anomalies and also some positive anomalies, although they are not entirely clear. These may be due to buried structural remains, but as with the magnetic anomalies in this position, they could be the response to in-filled excavation trenches from 120 years ago.

In the eastern part of the survey area, a number of negative anomalies have been detected. The more narrow of these are along an area which, it was noticed during survey, could once have been a track, also picked out by the contour lines in Figure 5.3, although the surface evidence is not conclusive for this interpretation.

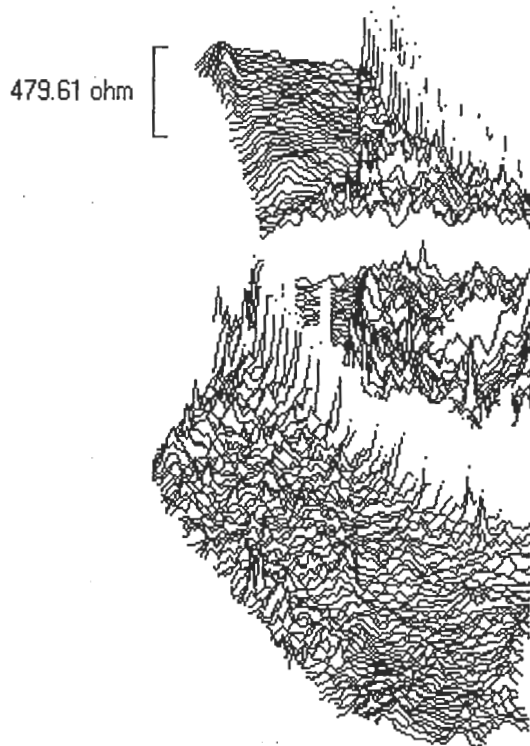
High resistance anomalies have been detected in the area of thufur to the north of the excavation trench. Their shape is unusual, and they may be caused by subsurface variations associated with these periglacial phenomena in some way.

The 1999 excavation revealed the robbed-out remains of a wall in the northern end of the trench, however neither survey technique has provided any clear evidence for activity in this area. Magnetically, this area is very jumbled and such a feature would be hard to recognise. In the resistance data, there is a certain amount of 'noise', the cause of which was unclear at the time of survey, and unfortunately impairs the data and reduces the conclusions that can be drawn from it. Subsequent surveys have shed more light on these variations in resistance.

Geophysical Surveys at Pingvellir, June 1999.

Figure 5.6: Bishop's Booth – earth resistance survey.

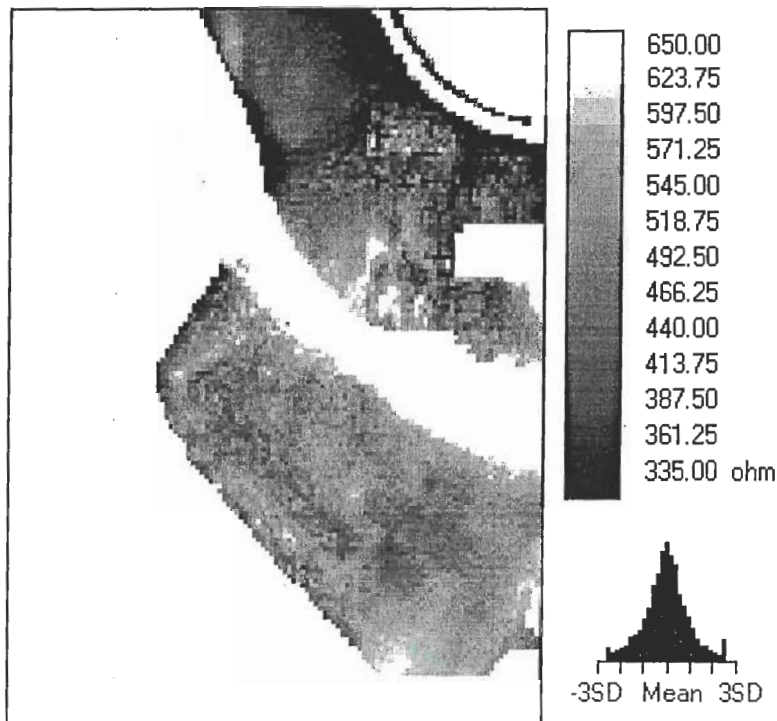
a) traceplot of raw data

N ←

0 10 20m

b) greyscale of raw data, after edge-matching, despiking and clipping

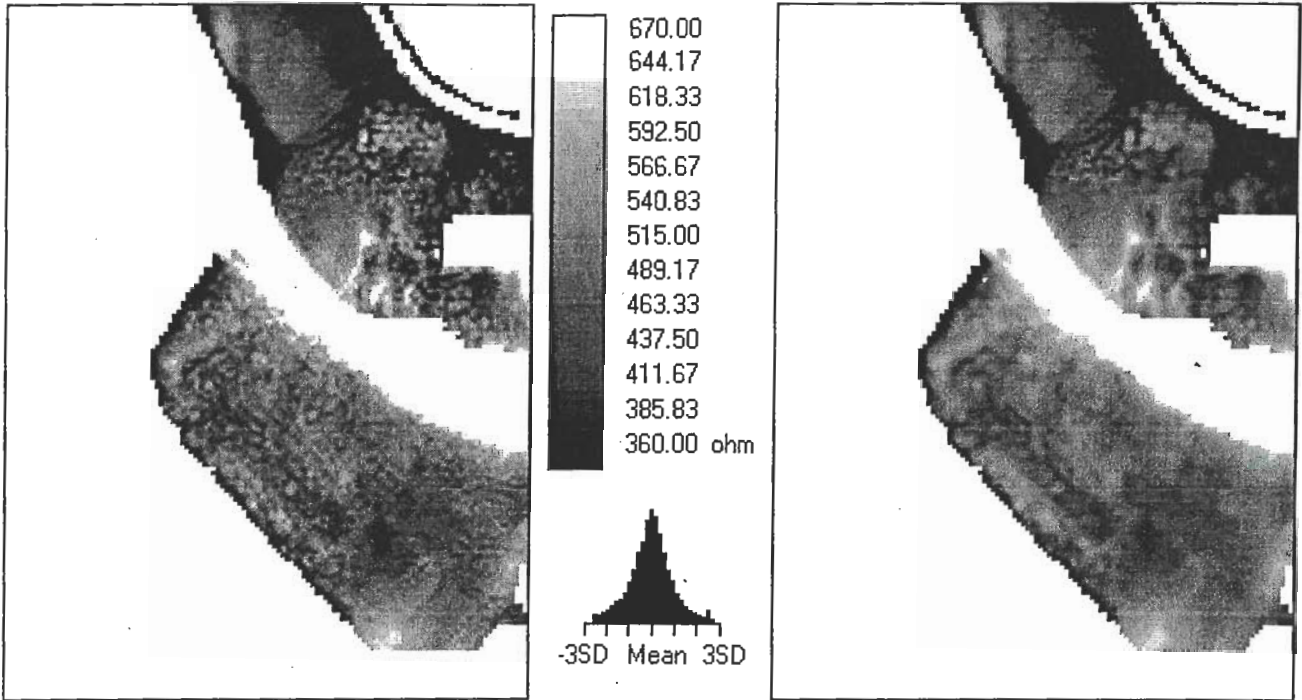

Geophysical Surveys at Pingvellir, June 1999.

Figure 5.7: Bishop's Booth – earth resistance survey.

a) greyscale of interpolated data

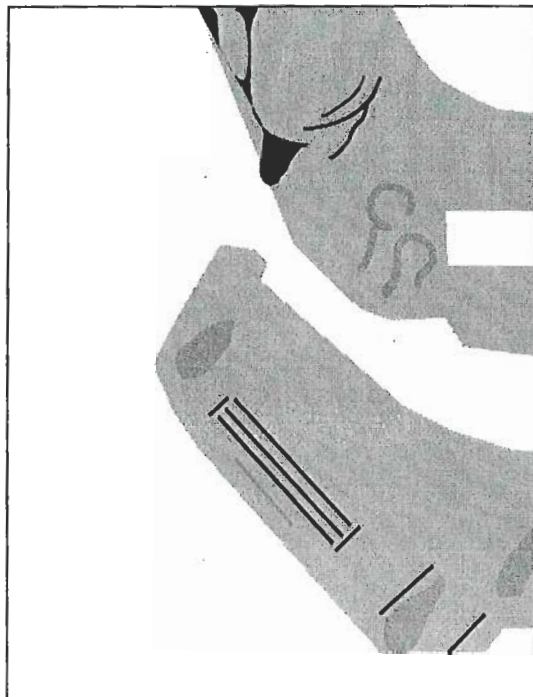
b) greyscale of low-pass (Gaussian) and interpolated data

c) interpretation

N ←

0 10 20m

- Survey area
- High resistance anomaly
- Low resistance anomaly

5.3 CHURCHYARD RESULTS

5.3.1 Surface evidence

There are no surface remains or indications of buried structural features that might relate to a former church building within the survey area. Situated on a slight slope, the ground level cemetery has been made up by up to 1.2m on the southern and western sides to create a level space within. Buried features could easily have been incorporated in this area when built up. A very slight rise, about 10m x 5m, is visible in the marsh area to the south of the churchyard, separated by a small stream.

5.3.2 Survey area

A grid 40m x 40m was established so as to encompass the southern section of the churchyard, and extend into the marsh to include the area of slightly higher ground (see Fig. 5.8). This grid was then surveyed with the earth resistance meter and a probe spacing of 1.0m, chosen to look deeper into the made-up ground. Readings were recorded every 0.5m along traverses 1.0m apart.

A gradiometer survey was not conducted, since the number of large cast-iron crosses in the churchyard would produce large areas of ferrous disturbance, limiting its potential.

5.3.3 Earth resistance survey results

The results of the survey, presented in Figures 5.9 and 5.10, reveal an area of high resistance anomaly in the south-eastern corner of the churchyard. It was necessary to despiked the data and match the grids. The application of a high-pass (Gaussian) filter, and subsequent smoothing by interpolation (Fig. 5.10b) enhances the variations in resistance within this anomaly. A linear area of highest resistance can be seen, about 7m long and roughly aligned east-west.

It is tempting to interpret this anomaly as the response to a buried wall and possibly that of a former church, which cannot be ruled out. However it should be remembered that this area of made-up ground might be homogenous, and could contain areas of rocks or soil.

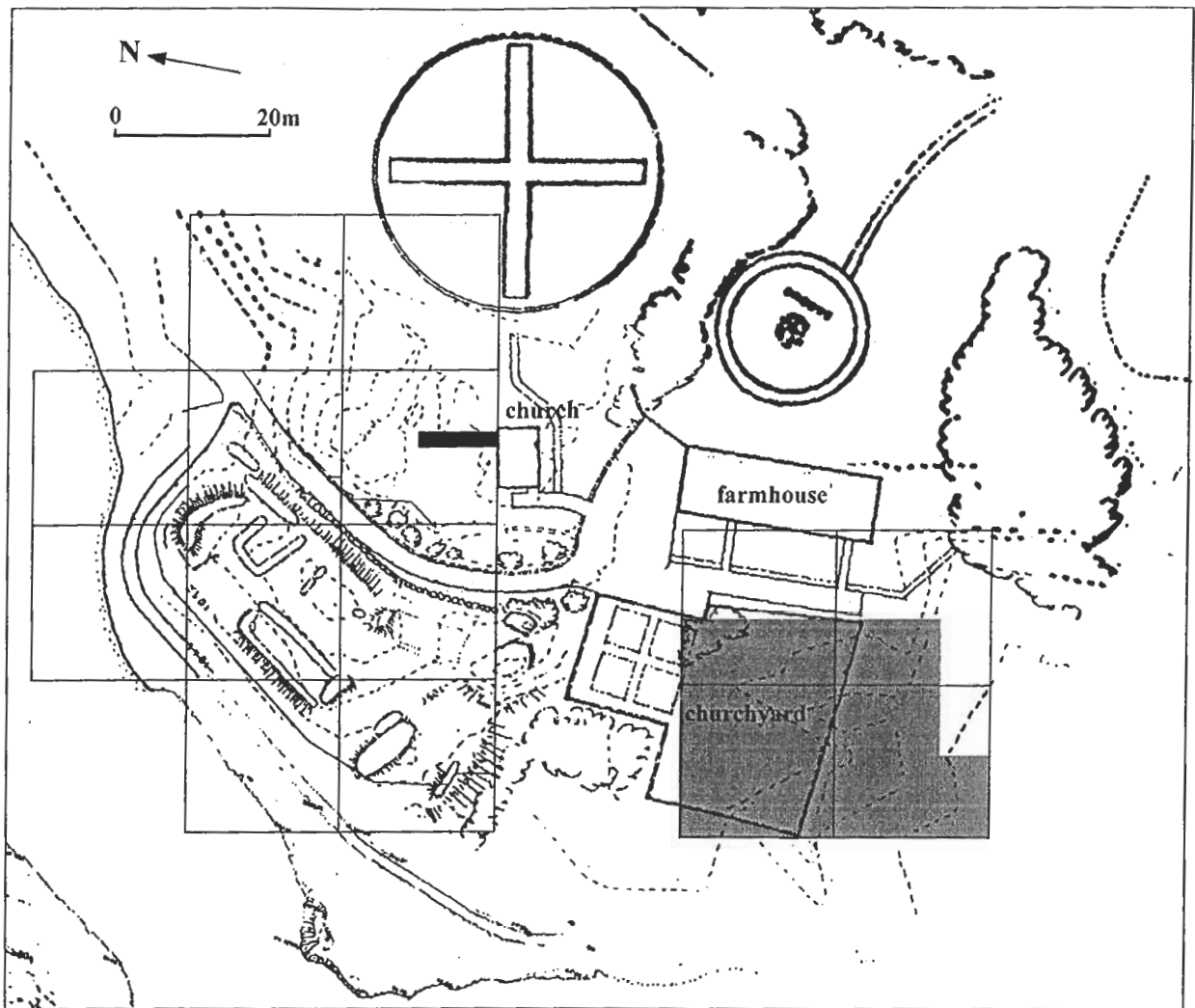

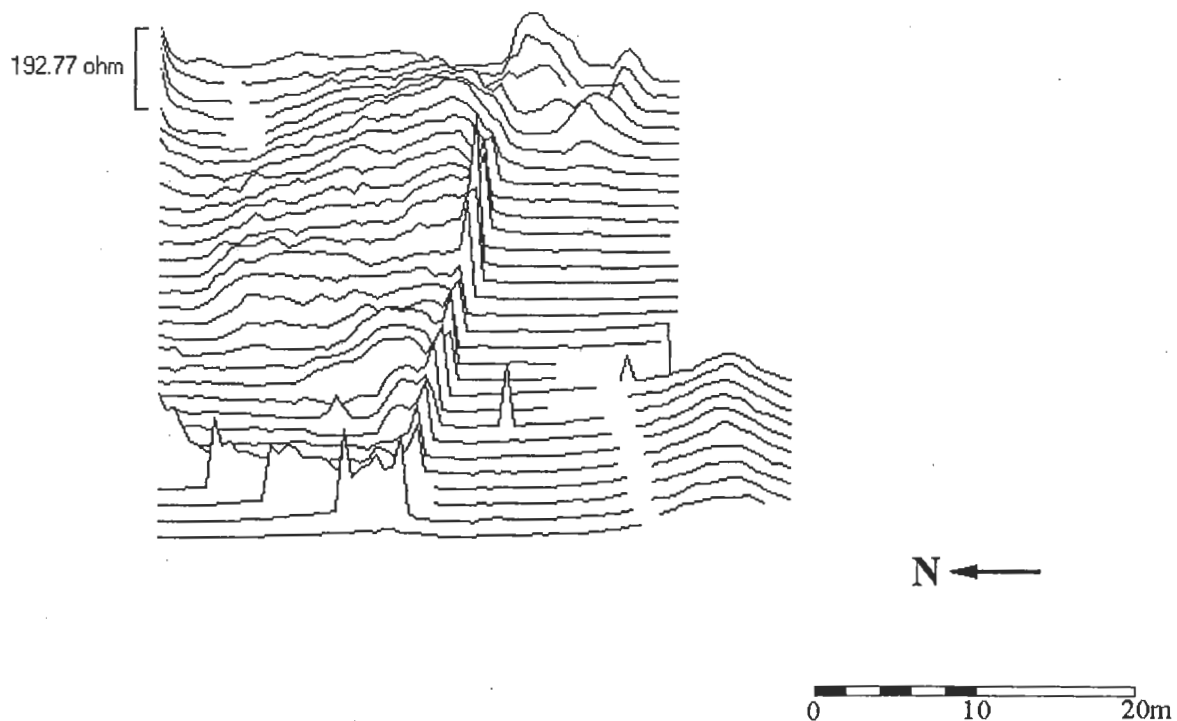
Figure 5.8: Location of the earth resistance survey within the churchyard and marsh. The extent of the survey is indicated by shading. (Redrawn from Þjóðgarðurinn og Umverfi, 1993).

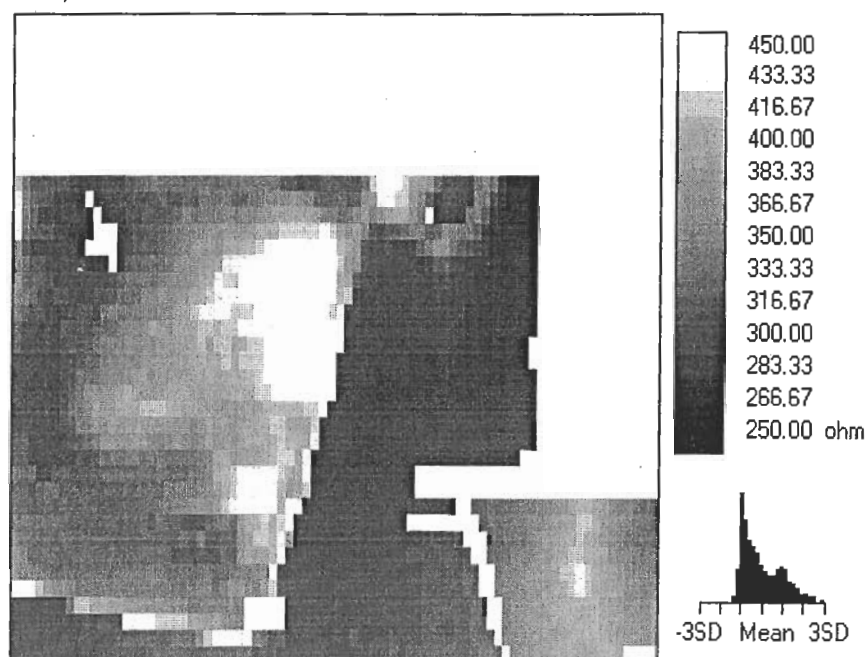
Geophysical Surveys at Þingvellir, June 1999.

Figure 5.9: Bishop's Booth – earth resistance survey.

a) traceplot of raw data

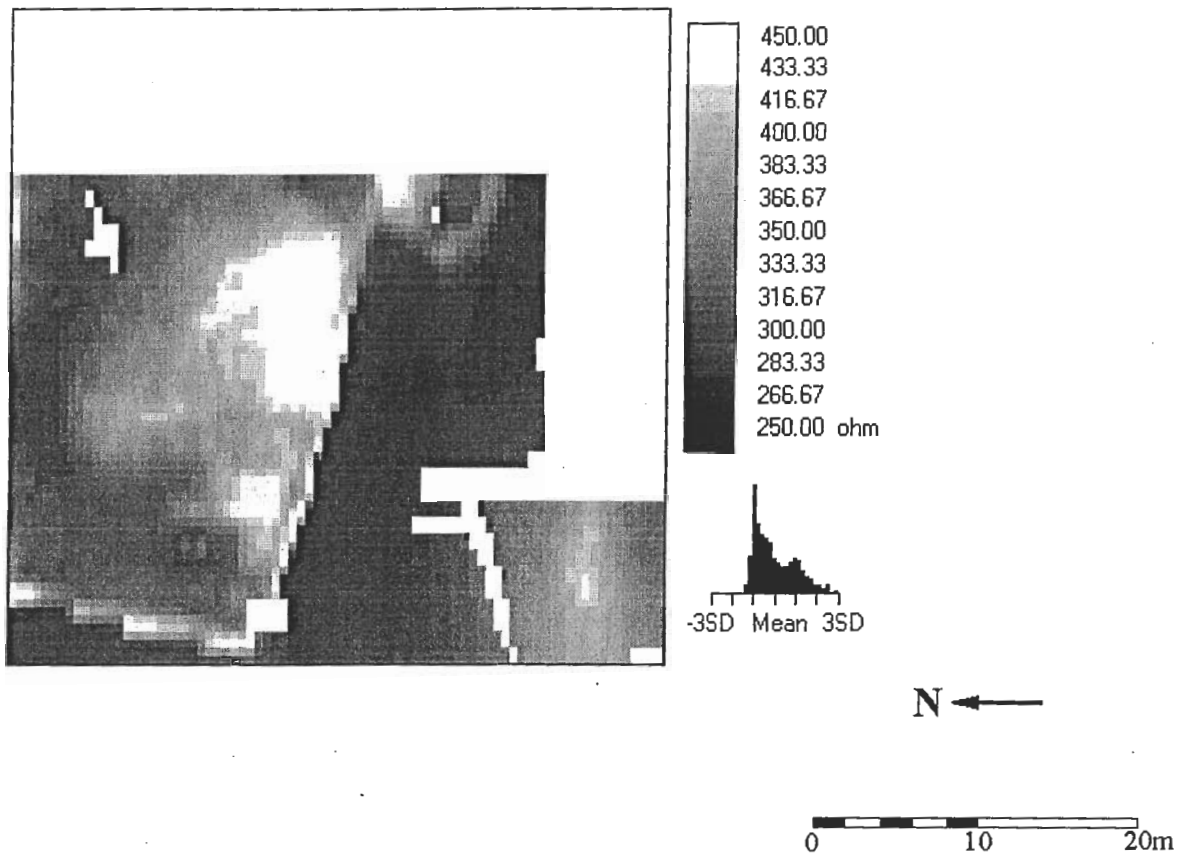
b) greyscale of raw data (after despiking)

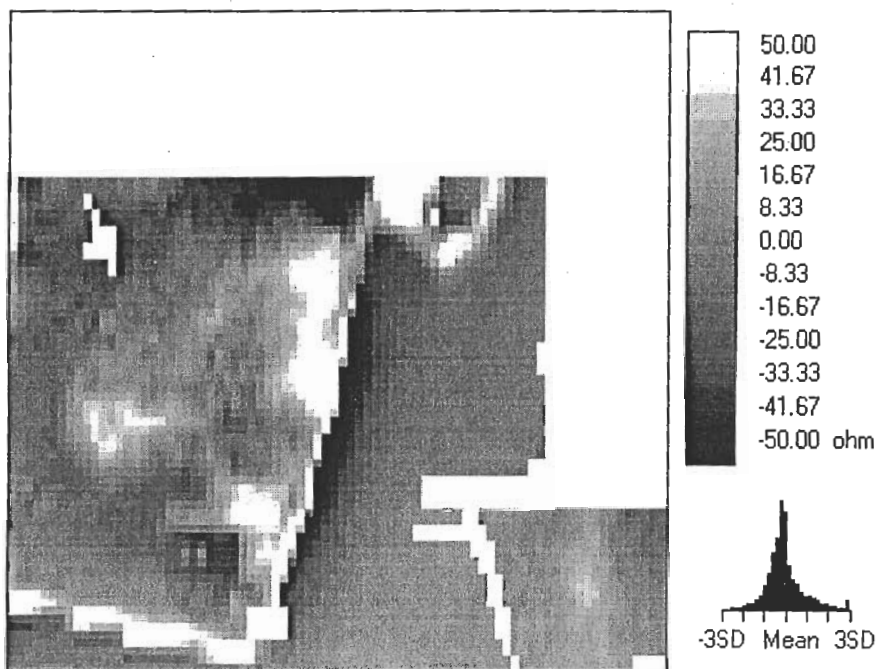
Geophysical Surveys at Pingvellir, June 1999.

Figure 5.10: Bishop's Booth – earth resistance survey.

a) greyscale of interpolated data

b) greyscale of high-pass filtered (Gaussian) and interpolated data

5.4 GENERAL MAGNETIC SUSCEPTIBILITY COMMENTS

Only a few soil samples and one rock sample were collected at Þingvellir, so little can be said about the results (Table 5.1 and Fig. 5.11). Measurements were carried out as detailed in Section 2.4.4, with the calculations described in Appendix C.

Sample No.	Description	χ ($\times 10^{-8} \text{m}^3 \text{kg}^{-1}$)
Pin1	Bishop's Booth - mound (topsoil)	240
Pin2	Bishop's Booth - centre (topsoil)	225
Pin3	Turf collapse from excavation	248
Pin4	'domestic' deposit from excavation	262
Pin5	'natural' from below excavation	266
PinR1	Rock sample	409

Table 5.1: Magnetic susceptibility values for samples collected at Þingvellir.

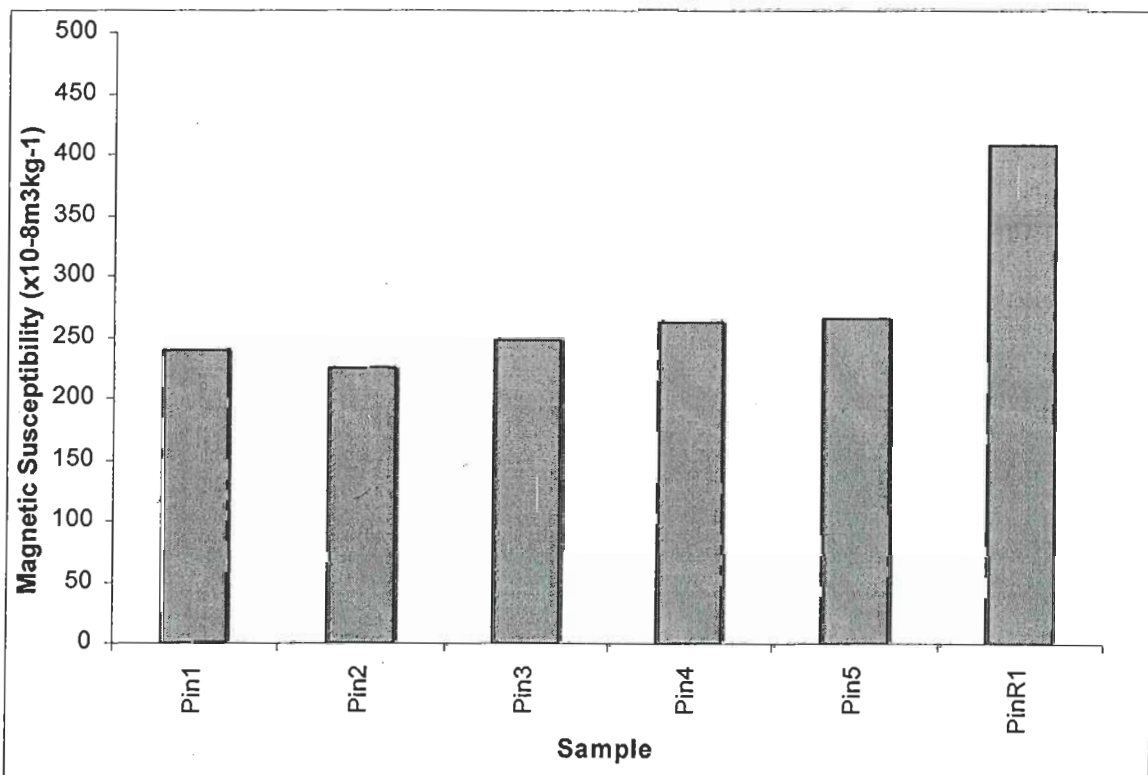

Figure 5.11: Graph of magnetic susceptibility readings calculated for soil samples collected at Þingvellir.

There is little variation between the soil samples, certainly not enough to draw any firm conclusions, other than to comment on how similar in magnitude they are. This rock sample can be seen to have a higher susceptibility than the soil samples, and with the additional effect of thermoremanence, might account for the high intensity magnetic anomalies detected in the gradiometer survey.

5.5 SURVEY OUTCOMES

These survey results from Þingvellir reveal a number of interesting features, and highlight some of the limitations associated with geophysics in Iceland. The magnetic survey over the Bishop's Booth site is almost completely dominated by anomalies of geological origin; shallow lava features revealing themselves on account of their proximity to the instrument and inherently high thermoremanence. Areas of magnetic noise are detected above this background, possibly indicating individual rocks closer to the surface that may be associated with archaeological features, as at Neðri Ás.

The earth resistance survey in this area has in some way been affected by rain, or wet ground, and this hypothesis is strengthened by the fact that the survey in the churchyard, carried out in dry weather, does not reveal the same effect. Despite this, these surveys have successfully detected real anomalies that might be archaeological in origin, but cannot be verified.

Both magnetic and resistivity surveys have detected anomalies in the region of the Bishop's Booth, and although the origin of these is debatable, they have been successful in detecting subsurface variation caused by anthropogenic activity. Even if this activity was only last century, it is evidence that these techniques have the potential to provide new information about an archaeological site.

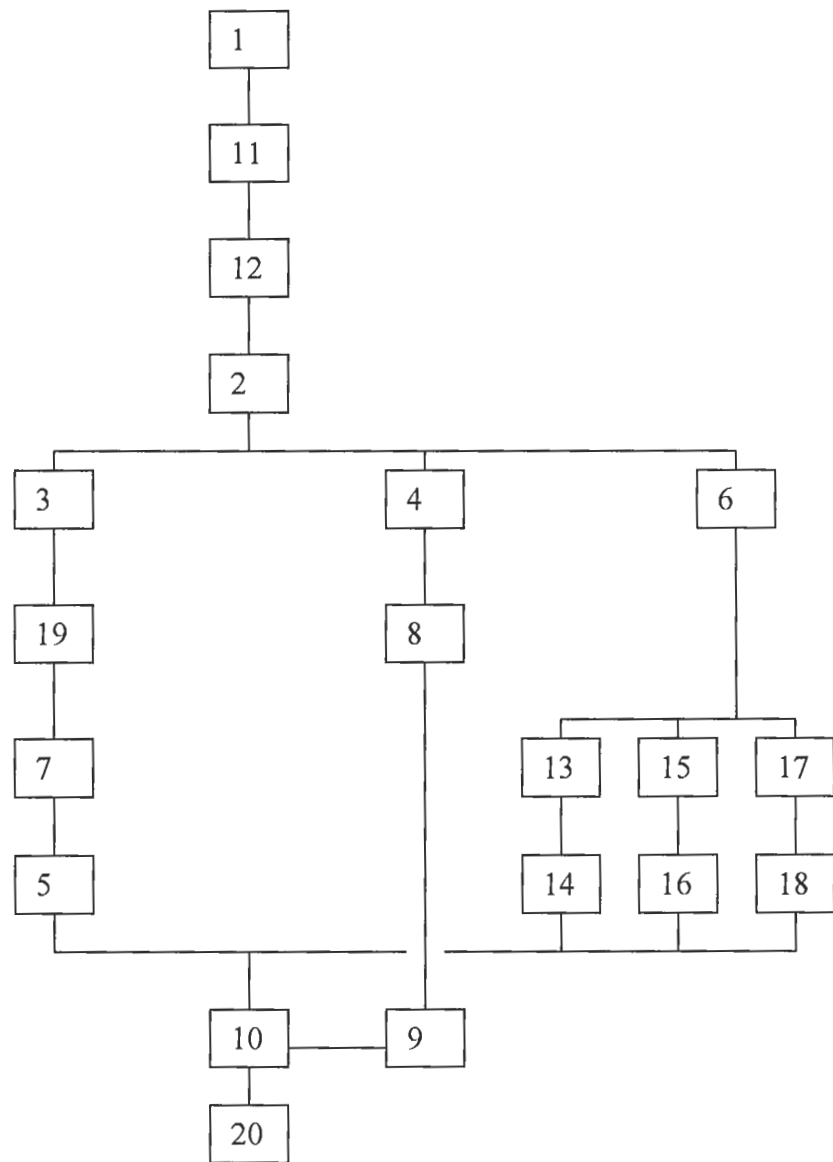
It is not clear what effect the natural surface variations produced by the thufur has on a magnetometer or earth resistance survey.

Töflur og skrár

Einingaskrá

- 1 Grásrót, dökkbrún mold. Nokkrir gripir, einkum naglar og glerrúðubrot frá 20. öld næst kirkju (ekki hirt).
- 2 Dökkbrúnt, hreyft moldarlag með torfsneplum (5 %), viðarkol (0,01 %). Meira torf eftir því sem neðar dregur. K-1721 er neðst í þessu lagi.
- 3 Hleðslugrjót úr kirkjuvegg í þremur óreglulegum röðum.
- 4 Grjót dreif og hreyfð mold – fylling í niðurgrefti C8 og í kringum hann.
- 5 Grábrúnt mikið hreyft moldarlag undir C2 og yfir C10. Mikið af gul- og rauðleitum torfskellum (10 %), talsvert af viðarkoli (0,1 %) og lítilsháttar af smásteinum (0,5 %). K-1500 er efst í þessu lagi.
- 6 Grábrúnt lag líkt C5 en með mun minna af torfi (0,5%) og mörknum beinum (0,01 %). Túlkað sem safnlag innan í tóft.
- 7 Grjótundirstaða undir kirkju, byggð skömmu eftir 1500, niðurgrafin í C10 og steinar settir beint á klöpp.
- 8 Niðurgroftur tekinn eftir 1721, úr C2. Fylltur með C4.
- 9 Leifar af tvöföldum grjótvegg – suðurveggur búðar.
- 10 Hreyfð brún mold með torfsneplum ofaná klöpp C20. M-1226 og peningur frá 11. öld í þessu lagi.
- 11 Fylling í skurði C12.
- 12 Skurður frá 20. öld meðfram undirstöðum núverandi kirkju.
- 13 Fylling í stoðarholu C14
- 14 Stoðarhola, austasta
- 15 Fylling í stoðarholu C16
- 16 Stoðarhola, mið.
- 17 Fylling í stoðarholu C18
- 18 Stoðarhola, vestasta
- 19 Torfsneplalag yfir C5 og C7 – úr kirkjuvegg.
- 20 Náttúruleg klöpp og óhreyfður jarðvegur undir mannvistarlögum

Harris matrix fyrir einingar í KN

Gripir

- 99-001.** Brýni úr C3, x 511 y500. Brotinn endi af litlu brýni, brotið um gatið, 17x15x3 mm. Fannst 22.6.1999.
- 99-002** Bronshlutur úr C4, x 510 y 501. Flöt, ferhyrnd skífa með gati í miðju, 20x15x2 mm, gatið er 2,5 mm í þvermál. Fannst 22.6.1999
- 99-003** Tveir járnhlutir úr C2, annað er sennilega nagli, 26x8 mm, hitt er ryðkökkur 27x24x8 mm. Fannst 22.6.1999
- 99-004** Steinn til að slá neista úr C2, x 510 y 507. Flint af einhverju tagi, 26x14x10 mm. Fannst 22.6.1999
- 99-005** Leirkersbrot úr C2, x 511 y505. "Body sherd, jar, wheel-turned, inner surface missing. Outer surface red-orange, dark grey coar. Medium fine fabric, inclusions containing quartz. No glaze. Thickness 0,2 cm. Date: 12th century or older." Greinargerð N. Mehler um leirkersbrot fundin á Þingvöllum. 26x12x2 mm. Úr sama íláti og 99-048, 051, 052. Fannst 22.6.1999.
- 99-006** Glerbrot úr C2, x 510 y 503. Mjög dökkt, nálega svart glerbrot úr flösku. Neðst í C2, undir K-1721. 13x13x3 mm. Fannst 22.6.1999
- 99-007** Járnnegli úr C2, x 510 y 508. Flatur járnnegli, líkur hóffjöður í lögun en heldur þykkur þó, 37x16x4 mm. Fannst 22.6.1999.
- 99-008** Naglar og naglabrot úr C3, x 510-511 y 500. 9 naglar og 9 brot úr nöglum af ýmsum gerðum. Þessir hlutir gætu verið komnir úr efsta hluta C11. Fannst 22.6.1999.
- 99-009** Bronskúla úr C5, x 510 y 503. Lítil tærð bronskúla, mögulega hnappur, 12x11x9 mm. Fannst 22.6.1999
- 99-010** Járnútar úr C5, x 510 y 503. 5 járnútar, þar af tveir af nöglum, Fannst 22.6.1999.
- 99-011** Járnútar úr C5, x 510 y 502. 9 járnútar af mismunandi stærðum og einn járnnegli, Fannst 23.6.1999.
- 99-012** Járnnegli úr C5, x 511 y 502. Lítil járnnegli, brotið af endanum, 22x13 mm. Fannst 23.6.1999.
- 99-013** Bronshnappur úr C5, x 511 y 504. Bronshnappur, ferkantaður með upphleyptu bóluskrauti á köntum og blóm á upphleyptum ferningi í miðju. Kvarnast hefur úr einni hlið. Að neðan hefur stautur gengið úr hnappnum til að festa hann, e.t.v. við reiðtygi, 21x21x5 mm. Fannst 23.6.1999
- 99-014** Fiskisleggja úr C3, x 511 y 500. Helmingur af fiskisleggju, 147x80x68 mm, gatið 33 mm í þvermál. Fannst 23.6.1999.
- 99-015** Járnútar úr C2, x 511 y 502. 6 járnaglar og 6 járnútar. Fundust 23.6.1999.
- 99-016** Leirkersbrot úr C2, 511 y 502. "Body sherd, jug, wheel turned, inner surface partly missing. Dark grey fabric, medium fine. Olive-green glaze with a small brown stripe on the outer surface. Thickness 0,3 cm. Origin: East England, maybe Grimston. Date: 13th century." Greinargerð N. Mehler um leirkersbrot fundin á Þingvöllum. Fannst 23.6.1999
- 99-017** Flintubrot úr C2, x511 y 502. Tvö flintubrot, bæði hafa verið slegin til, annað er 30x13 mm og hitt 30x23x8 mm. Fannst 23.6.1999.
- 99-018** Járnnegli úr C2, x 510 y 501. Meðalstór ryðgaður járnnegli, 42x19x10 mm. Fannst 23.6.1999
- 99-019** Glerbrot úr C7, x 511 y 500. Lítið grænt glerbrot með litlum loftbólum, úr flösku, 2,5 mm að þykkt. 23.6.1999
- 99-020** Glerbrot úr C7, x 511 y 500. Lítið ljósgrænt glerbrot, úr glasi eða flösku, 1 mm að þykkt. Fannst 23.6.1999.

- 99-021** Járnþútar úr C11, x 510 y 500. 2 járnnaqlar, einn lítill og einn meðalstór, og einn lítill járnþútur. Fundust 24.6.1999.
- 99-022** Járnkengur úr C11, x 510 y 500. 26x24x9 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-023** Járnklumpur úr C11, x 510 y 500. 31x30x20 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-024** Bronsnagli úr C11, x 510 y 500. Bronsnagli sem situr í tígullaga þynnu og eru viðarleifar undir henni, en endi naglans er hnoðaður. Fannst 24.6.1999.
- 99-025** Glerbrot úr C11, x 510 y 500. 4 ljósgræn glerbrot úr sama ílátinu, lík 020., þrjú brotanna eru með bláum skrautkanti. Litlar loftbólur eru í glerinu. Þykkt 1 mm. Fundust 24.6.1999
- 99-026** Járnnaqli úr C2, x 511 y 509. Meðalstór járnnaqli með ryðbólum. Úr neðsta hluta C2, 42x4 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-027** Járnþútar úr C6, x 511 y 509. Tveir járnstautar, sennilega brot úr nöglum, 27x10 og 25x10 mm. Fundust 24.6.1999
- 99-028** Hrossatennur úr C6, x 510 y 509. 24 brot úr hrossatönnum úr efsta hluta C6. Fundust 24.6.1999
- 99-029** Hrossatennur úr C6, x 510 y 509. 6 brot úr hrossatönn(um). Fannst 24.6.1999
- 99-030** Naqlar úr C6, x 510 y 509. 2 járnnaqlabólir 26 og 36 mm langir, 6 mm breiðir og 1 járnnaqli, 25x12 mm. Fundust 24.6.1999.
- 99-031** Naqlar úr C2, x 510 y 502. Stór járnnaqli, boginn, 63x10 mm, og járnnaqlabólur. Fundust 24.6.1999.
- 99-032** Járnnaqli úr C11, x 510 y 500. 46x6 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-033** Járnnaqlabrot úr C11, x 510 y 500. 2 járnbrot úr sama naqlanum. Viðarleifar eru fastar í ryðinu. 32x14 mm og 25x9 mm. Fundust 24.6.1999.
- 99-034** Járnnaqlabrot úr C11, x 510 y 500. 5 járnþútar, allir úr nöglum. Fundust 24.6.1999
- 99-035** Járnskífa úr C11, x 510 y 500. 31x30x5 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-036** Hnífur úr C11, x 510 y 500. Heilt hnífsblað með ryðkekki á endanum og á tanganum, 146x20x3 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-037** Naqlabrot úr C7, x 510 y 501. 4 heilir járnnaqlar og 11 brot úr nöglum. Fundust 24.6.1999.
- 99-038** Bronsþynna úr C7, x 510 y 501. 3 lítill brot úr 1 mm þykkri bronspynnu. Fannst 24.6.1999.
- 99-039** Brýni úr C7, x 510 y 501. Lítið brýni, brotið og fylgja 5 flísar, úr grábrúnu schist, 58x13x6 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-040** Jasper úr C7, x 510 y 501. Flís úr rauðum jasper, 13x6x2 mm. Fannst 24.6.1999.
- 99-041** Járnnaqli úr C11, x 510 y 500. Haus af járnnaqla, 14x13 mm, Fannst 24.6.1999.
- 99-042** Kítti úr C11, x 510 y 500. Aflangt stykki úr gerfiefni, sennilega kítti meðfram rúðu, 35 mm langt, Fannst 24.6.1999
- 99-043** Hrossatennur úr C10, x 510 y 508. 4 brot úr hrossatönnum. Fundust 24.6.1999.
- 99-044** Járnþútur úr C7, x 510 y 500. Fannst 24.6.1999.
- 99-045** Bronsþynna úr C7, x 510 y 500. Bronsþynna með leifum af naqla í gegn, brotið úr kanti, 12x10x2 mm. Fannst 25.6.1999.
- 99-046** Járnnaqli úr C7, x 510 y 500. Járnnaqli, brotinn, 24x18x7 mm. Fannst 25.6.1999.
- 99-047** Leirkersbrot úr C7, x 510 y 501. "Body sherd, jar, wheel-turned. Medium fine fabric containing quartz inclusions, dark grey, outer surface red-orange. No glaze. Thickness 0,5 cm. Date: 12th century or older." Greinargerð N. Mehler um

leirkersbrot fundin á Þingvöllum. 23x13x4 mm. Úr sama íláti og 99-005, 051, 052. Fannst 25.6.1999.

99-048 Járnagli, lausafundur úr skurði. Flatir haus af járnagla, 16 mm langur. Fannst 25.6.1999.

99-049 Járnagli, lausafundur úr skurði. Bolur af járnagla, 29x9 mm. Fannst 25.6.1999.

99-050 Silfurpeningur úr C10. Fannst við stórmokstur úr C10 á bilinu y 503-505. Norskur silfurpeningur frá 11. öld, 17 mm í þvermál, 1mm á þykkt. Í góðu ástandi en kvernast hefur úr brún. Fannst 25.6.1999.

99-051 Leirkersbrot úr C2 x 511 y 502. "Base/body sherd, jar, wheel-turned. Finger imprint on the under side of the base, break to the body. Dark grey fabric, medium fine, quartz inclusions. Outer surface buff to red-orange, no glaze." Thickness: 0,7 cm body; 0,4 cm base. Date: 12th century or older." Greinargerð N. Mehler um leirkersbrot fundin á Þingvöllum. Úr sama íláti og 99-005, 048 og 052. Fannst 23.6.1999.

99-052 Leirkersbrot úr C2, x 511 y 502. "Tiny fragment of a body sherd, jar, wheel-turned, inner surface missing. Dark grey fabric, medium fine, quartz inclusions. Red-orange at the outer surface, no glaze. Thickness: 0,3 cm. Date: 12th century or older." Greinargerð N. Mehler um leirkersbrot fundin á Þingvöllum. Úr sama íláti og 99-005, 048 og 051. Fannst 23.6.1999.

99-053 Glerbrot úr C3, x 510-511 y 500. Dökkbrúnt glerbrot úr flösku, 34x25x3. Fannst 22.6.1999

99-054 Glerbrot úr C3, x 510-511 y 500. Rúðugler, 55x15x2 mm. Fannst 22.6.99.

99-055 Glerbrot úr C11, x 510 y 500. 3 dökkgræn glerbrot úr lítilli flösku, 2,5 mm á þykkt. Fannst 24.6.1999.

Teikningar

C4 (y505-510) í 1:20, teiknað af PU 22.6.1999

C3 (y500-505) í 1:20, teiknað af GM/JAE 22.6.1999

C6 (y505-510) í 1:20, teiknað af PU 23.6.1999

C8 (y505-510) í 1:20, teiknað af OV 24.6.1999

C9 (y505-510) í 1:20, teiknað af OV 24.6.1999

C10, 13-18 (y505-510) í 1:20, teiknað af PU 24.6.1999

C7 (y500-505) í 1:20, teiknað af GM/JAE/OV 25.6.1999

Vestursnið y500-510 í 1:20, teiknað af MÁŠ 25.6.1999

Ljósmyndir

Filma 1. Svart/hvít

- 1 Skurður KN, úr N. OV 23.6.1999
- 2 C3, úr NV. OV 23.6.1999
- 3 C4-C6, úr SV. OV 23.6.1999
- 4 skurður KN, úr N. OV 24.6.1999
- 5 C8-9, úr SA. OV 24.6.1999
- 6 C7, úr NA. OV 24.6.1999
- 7 stoðarholur undir C6 fyrir uppgröft, úr N. OV 24.6.1999
- 8 stoðarholur í C10 eftir uppgröft, úr N. OV 24.6.1999
- 9 C7, úr N. OV 25.6.1999
- 10 C7, úr N. OV 25.6.1999
- 11 C7, úr A. OV 25.6.1999
- 12 MÁŠ að teikna snið í N-enda skurðar KN, úr SV. OV 25.6.1999
- 13 Tim Horsley við viðnámsmælingar norðan við uppgraftarsvæði, úr S. OV 25.6.1999
- 14 C7, úr V. OV 25.6.1999
- 15 S-endi skurðar KN - C7, úr NNV. OV 25.6.1999
- 16 Skurður KN eftir uppgröft, MÁŠ í forgrunni, úr N. OV 25.6.1999
- 17 Skurður KN eftir uppgröft - T.Horsley til vinstri, úr N. OV 25.6.1999
- 18 S-brún á C9, úr A. OV 25.6.1999
- 19 C9, úr V. OV 25.6.1999
- 20 C9, úr V. OV 25.6.1999
- 21 C7 eftir uppgröft, úr NA. OV 25.6.1999
- 22 Skurður KN eftir uppgröft, T. Horsley til vinstri, P. Urbanczyk og MÁŠ í skurðendanum til hægri, úr NNA. OV 25.6.1999
- 23 Skurður KN og Þingvallakirkja, MÁŠ í skurðinum til vinstri, J. Ebsen til hægri, úr N. OV 25.6.1999
- 24 Skurður KN og Þingvallakirkja, MÁŠ í skurðinum til vinstri, J. Ebsen til hægri, úr N. OV 25.6.1999
- 25 Þingvallakirkja, úr SV. OV 25.6.1999

Filma 2. Litskyggnur

- 1 Uppgraftarsvæði fyrir uppgröft, úr A. OV 21.6.1999
- 2 Uppgraftarsvæði fyrir uppgröft, úr NA. OV 21.6.1999
- 3 Uppgraftarsvæði fyrir uppgröft, úr NNA. OV 21.6.1999
- 4 skurður KN, úr N. OV 23.6.1999
- 5 C3, úr NV. OV 23.6.1999
- 6 C4-C6, úr SV. OV 23.6.1999
- 7 skurður KN, úr N. OV 23.6.1999
- 8 skurður KN, úr N. OV 23.6.1999
- 9 skurður KN, úr N. OV 24.6.1999
- 10 C8-C9, úr SA. OV 24.6.1999
- 11 C7, úr NA. OV 24.6.1999
- 12 stoðarholur undir C6, úr N. OV 24.6.1999
- 13 stoðarholur undir C6, úr V. OV 24.6.1999
- 14 snið C7 og C5, úr A. OV 24.6.1999
- 15 stoðarholur í C10, úr N. OV 24.6.1999

- 16 stoðarholur í C10, úr V. OV 24.6.1999
- 17 skurður KN, úr N. OV 24.6.1999
- 18 C7, úr V. OV 25.6.1999
- 19 C7, úr N. OV 25.6.1999
- 20 C7, úr A. OV 25.6.1999
- 21 C7, úr A. OV 25.6.1999
- 22 skurður KN, úr SA. OV 25.6.1999
- 23 skurður KN, úr A. OV 25.6.1999

Heimildir

- Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson: *Um fornleifar á Þingvöllum. Frumathugun*, Reykjavík 1998.
- Anton Holt 2000, 'Mynt frá víkingaöld og miðöldum fundin á Íslandi á síðustu áratugum.' *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1998*, í prentun.
- Biskupasögur gefnar út af hinu íslenska bókmenntafélagi I*, Kh. 1853.
- Den store saga om Olav den Hellig = Saga Ólafs konungs hins helga, efter pergamenthåndskrift i Kungliga biblioteket i Stockholm nr. 2 4to*, O.A. Johnsen og Jón Helgason gáfu út, Oslo 1930-1941.
- Flateyjarbók. En samling af norske konge-sagaer med indskudte mindre fortællinger I-III*, C.R. Unger og Guðbrandur Vigfússon gáfu út, Christiania 1860-68.
- Grágás. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid*, Udgivet efter det Kongelige Biblioteks Haandskrift og oversat av Vilhjálmur Finsen, Kbh. 1852.
- Grönvold, K., Óskarsson, N., Johnsen, S. J., Clausen, H. B., Hammer, C. U., Bond, G., Bard, E. 1995: 'Express Letters. Ash layers from Iceland in the Greenland GRIP ice core correlated with oceanic and land sediments.' *Earth and Planetary Science Letters* 135, 149-155.
- Guðrún Sveinbjarnardóttir 1996: *Leirker á Íslandi – Pottery found in excavations in Iceland*, (Rit Hins íslenska fornleifafélags og Þjóðminjasafns Íslands 3) Reykjavík.
- Hafliðason H., Larsen G. and Ólafsson G. 1992: 'The recent sedimentation history of Thingvallavatn, Iceland.' *Oikos* 64, 80-95.
- ÍF:** *Íslensk fornrit*, Rv 1933-.
- Kirkjubók Þingvallakirkju 1829-1959*, Kirknasafn VI 17 Þingvellir og Úlfjótsvatn AA4, Þjóðskjalasafn Íslands.
- Kirkjustóll Þingvallakirkju 1746-1840*, Kirknasafn VI 17 Þingvellir og Úlfjótsvatn AA1, Þjóðskjalasafn Íslands.
- KK:** Kristian Kaalund: *Bidrag til en topografisk-historisk Beskrivelse af Island I-II*, Kbh 1877-82.
- Kristján Eldjárn 1971: 'Tá-bagall frá Þingvöllum.' *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1970*, 5-27.

- Magnús Á. Sigurgeirsson 1992: *Gjóskumyndanir á Reykjanesi*. Meistaraprófsritgerð við Háskóla Íslands, 114 bls.
- Magnús Á. Sigurgeirsson 1995: 'Miðaldalagið.' *Eyjar í eldhafi*, Reykjavík, 189-198.
- Matthías Þórðarson 1945: *Þingvöllur. Alþingisstaðurinn forn*, Reykjavík.
- Mehler, Natascha 2000: *Die mittelalterliche Keramik von Island (bis 1600)*. Meistaraprófsritgerð, Univ. Bamberg (í vinnslu).
- Morkinskinna. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur*, Finnur Jónsson ed, Kobenhavn 1928-1932.
- Orrí Vésteinsson 1996: *The Christianisation of Iceland. Priests, Power and Social Change 1000-1300*. ópr. Ph.D. ritgerð, Univeristy of London [væntanleg útg. Oxford 2000].
- Orrí Vésteinsson 1998: 'Íslenska sóknaskipulagið og samband heimila á miðöldum.' *Íslenska sögubíngið 28.-31. maí 1997, Ráðstefnurit I*, 147-166.
- Páll Vídalín 1854: *Skýringar yfir fornryði lögbókar þeirrar sem Jónsbók kallast*, Reykjavík.
- Sæmundsson K. 1992: 'Geology of Thingvallavatn area.' *Oikos* 64, 40-68.
- Visitasiubók Brynjólfs biskups um Sunnlendingaffjórðung 1641-1670*, Biskupsskjalasafn A II, 7. Þjóðskjalasafn Íslands.
- Visitasiubók Þórðar Þorlákssonar 1671-1679*, Biskupsskjalasafn A II, 12. Þjóðskjalasafn Íslands.
- Visitasiubók Jóns Vídalíns yfir Vestfirðinga- og Sunnlendingaffjórðung*, Biskupsskjalasafn A II, 14. Þjóðskjalasafn Íslands.
- Visitasiubók Jóns Árnasonar 1723-1742*, Biskupsskjalasafn A II, 17. Þjóðskjalasafn Íslands.